

חברה

Fake News

מושג חמקמק ומאתגר: הגדרה, התמודדות והשפעה על החוסן הלאומי

סיכום 'שולחן עגול' שהתקיים בנושא בתאריך 29 ביולי 2021

ד"ר איתן אדרס
ד"ר ראובן גל
פרופ' רון קנת
גב' אלה ברזני

חינוך

כלכלה

מדע
וטכנולוגיה

סביבה
ואנרגיה

תכנון
ארוך טווח

תעשייה
וחדשנות

תשתיות
פיזיות

בריאות

הון
אנושי

השכלה
גבוהה

ספטמבר
2021

אודות מוסד שמואל נאמן

מוסד שמואל נאמן הוקם בטכניון בשנת 1978 ביוזמת מר שמואל (ס) נאמן והוא פועל להטמעת חזונו לקידומה המדעי-טכנולוגי, כלכלי וחברתי של מדינת ישראל.

מוסד שמואל נאמן הוא מכון מחקר המתמקד בהתווית מדיניות לאומית בנושאי מדע וטכנולוגיה, תעשייה, חינוך והשכלה גבוהה, תשתיות פיסיות, סביבה ואנרגיה ובנושאים נוספים בעלי חשיבות לחוסנה הלאומי של ישראל בהם המוסד תורם תרומה ייחודית. במוסד מבוצעים מחקרי מדיניות וסקירות, שמסקנותיהם והמלצותיהם משמשים את מקבלי ההחלטות במשק על רבדיו השונים. מחקרי המדיניות נעשים בידי צוותים נבחרים מהאקדמיה, מהטכניון ומוסדות אחרים ומהתעשייה. לצוותים נבחרים האנשים המתאימים, בעלי כישורים והישגים מוכרים במקצועם. במקרים רבים העבודה נעשית תוך שיתוף פעולה עם משרדים ממשלתיים ובמקרים אחרים היוזמה באה ממוסד שמואל נאמן וללא שיתוף ישיר של משרד ממשלתי. בנושאי התווית מדיניות לאומית שעניינה מדע, טכנולוגיה והשכלה גבוהה נחשב מוסד שמואל נאמן כמוסד למחקרי מדיניות המוביל בישראל.

עד כה ביצע מוסד שמואל נאמן מאות מחקרי מדיניות וסקירות המשמשים מקבלי החלטות ואנשי מקצוע בממשל. סקירת הפרויקטים השונים שבוצעו במוסד מוצגת באתר האינטרנט של המוסד. בנוסף מסייע מוסד שמואל נאמן בפרויקטים לאומיים דוגמת המאגדים של משרד התמ"ס - מגנט בתחומים: ננוטכנולוגיות, תקשורת, אופטיקה, רפואה, כימיה, אנרגיה, איכות סביבה ופרויקטים אחרים בעלי חשיבות חברתית לאומית. מוסד שמואל נאמן מארגן גם ימי עיון מקיפים בתחומי העניין אותם הוא מוביל.

יו"ר מוסד שמואל נאמן הוא פרופ' **זאב תדמור** וכמנכ"ל מכהן פרופ' **עירד יבנה**.

כתובת המוסד: מוסד שמואל נאמן, קרית הטכניון, חיפה 32000

טלפון: 04-8292329, פקס: 04-8231889

כתובת דוא"ל: info@neaman.org.il

כתובת אתר האינטרנט: www.neaman.org.il

Fake News

מושג חמקמק ומאתגר:
הגדרה, התמודדות והשפעה על החוסן
הלאומי

סיכום 'שולחן עגול' שהתקיים בנושא
ב-29 ביולי 2021

חוקרים:

ד"ר איתן אדרס

ד"ר ראובן גל

פרופ' רון קנת

גב' אלה ברזני

ספטמבר, 2021

אין לשכפל כל חלק מפרסום זה ללא רשות מראש ובכתב ממוסד שמואל נאמן מלבד לצורך ציטוט של קטעים קצרים במאמרי סקירה ופרסומים דומים תוך ציון מפורש של המקור.

הדעות והמסקנות המובאות בפרסום זה הן על דעת המחבר/ים ואינן משקפות בהכרח את דעת מוסד שמואל נאמן.

תוכן עניינים

2	תוכן עניינים
3	רשימת איורים
3	רשימת טבלאות
3	רשימת קישורים
4	מבוא
8	פרופ' עירד יבנה
9	ד"ר איתן אדרס – דברי פתיחה
10	פרופ' שיזף רפאלי
13	פרופ' קרין נהון
15	ד"ר כרמית פדן
18	מר מוחמד מאג'דלה
19	עו"ד עמירם ברקת
21	גב' הדס שטייף
22	פרופ' רון קנת
24	פרופ' גבי וימן
26	פרופ' אמנון רייכמן
27	השופט (בדימוס) חנן מלצר
30	מר זוהיר בהלול
31	מר עידו גל וגב' אביה גבר
32	מר עודה בשאראת
33	תא"ל (מיל.) רון כתרי
34	ד"ר שירלי אברמי
36	עו"ד אמי פלמור
37	מר רועי פולקמן
40	מר אורן פרסיקו
41	מר ניצן יסעור
43	ד"ר ראובן גל – דברי סיכום
44	נספח
44	שאלון לתלמידים – אביה גבר ועידו גל

רשימת איורים

- 15איור 1: הגדרת החוסן - מקור
- 16איור 2: חמשת מרכיבי החוסן
- 22איור 3: אברהם לינקולן
- 24איור 4: ספרו של פרופ' גבי וימן
- 27איור 5: הספר 'משחקי מוח' של כריסטופר ויילי

רשימת טבלאות

- 7טבלה 1: רשימת המשתתפים, (לפי א-ב של שמות המשפחה)

רשימת קישורים

- 17הפניה אל המצגת של ד"ר כרמית פדן כפי שהוצגה בדיון
- 23הפניה אל המצגת של פרופ' רון קנת כפי שהוצגה בדיון בעברית
- 23הפניה אל המצגת של פרופ' רון קנת באנגלית
- 25הפניה אל המצגת של פרופ' גבי וימן כפי שהוצגה בדיון

בדיון שהתקיים בפורום החוסן במוסד שמואל נאמן, עלה הנושא של תופעת הפייק-ניוז באופן כללי והשפעתה על החוסן החברתי-לאומי בישראל. הבולטות הרבה של התופעה והחשש מפני השלכותיה השליליות הביא להחלטה לקיים דיון מעמיק בנושא, בהשתתפות מומחים מתחומים רלוונטיים.

תופעת הפייק-ניוז היא עתיקת יומין, אך בשנים האחרונות הועצמה, בין השאר עקב הקלות הרבה להפצה נרחבת. התאגידים העסקיים הגלובליים שמפעילים את הרשתות החברתיות, צמחו והגיעו לממדים שאף מעוררים חששות בקרב גופי שלטון בארץ ובעולם. שילוב של תופעה זו לצד התרבותם של משטרים פופוליסטיים ושליטים שחותרים לאוטוריטריות יוצר מציאות שאולי משנה תהליכים פוליטיים שהתפתחו אחרי מלחמת העולם השנייה. וכעת, נוסף לכך את התפרצות מגפת ה-Covid-19 המהווה הפרעה עוצמתית לתהליכים גלובליים בהיבטים בריאותיים, כלכליים וחברתיים. מציאות זו מהווה קרקע פורייה לצמיחת פייק-ניוז ובכך אולי להשפיע על רמת החוסן ועל יכולת ההתמודדות של מדינות, חברות ויחידים.

תופעת ידיעות הכזב מוכרות בתחומים מגוונים. כגון ידיעות כזב בעלות היבט פלילי (כגון [מודעות דרושים פיקטיביות](#) שנועדו לאסוף קורות חיים על מנת לגנות זהויות); כלי תקשורת שעושים שימוש בידיעות כזב (כגון הצגת מידע בהקשר מצומצם (framing), או פוטו-שופ במטרה להטעות; גם בויקיפדיה נעשה שימוש בידיעות כזב במספר תחומים – יש חוקרים שגיבשו מודלים לזיהוי ידיעות כאלה.

חוקרים מאוניברסיטת סטנפורד פיתחו מודלים כלליים שמאפשרים זיהוי ידיעות כזב במדיה חברתית. במקביל בוצעו גם מספר ניסויים לבחינת ההפצה של ידיעות כזב, לדוגמא על ידי הפניה [למאמר כוזב](#) שזכה לפרסום רחב.

גם המחקר האקדמי חוטא לעתים בהפצת ידיעות כזב, כגון הסקת מסקנות מחקריות כוזבות מנתונים מפוברקים.

המלצה פשוטה לדרך הימנעות מהפצת ידיעות כזב היא הפעלת שיקול דעת לפני הפצה, Use care before you share.

נעשים גם ניסיונות לפתח [יכולות בדיקה](#) של ידיעות כדי לזהות ולהתגונן מפני ידיעות כזב. לדוגמא, שילוב שכבות הגנה ברוח [שכבות ההגנה](#) שקיימות בהתמודדות עם הקורונה.

המושג חוסן נמצא בשימוש רב על ידי מגוון רחב של דיסציפלינות: הוא החל להתפתח באקולוגיה, כדרך לאפיין את יכולתה של מערכת לשמר ולחדש את עצמה נוכח הפרעות שכיחות; המשיך במדעי הפיזיקה, במובן של הכוח שצריך להפעיל על חומר כדי לגרום לו להתכווץ; התרחב לתחום הפסיכולוגיה, בעיקר בהקשר של חוסן נפשי; ומכאן לתחום מדעי החברה, בו מדובר על חוסן חברתי לא רק של פרטים אלא גם של קהילות, חברות ואומות.

◀ ההגדרה המוצעת לחוסן בתחום מדעי החברה היא

"היכולת של יחיד, קהילה או מדינה להתנהג באופן הסתגלותי בעת משבר או בעקבות הפרעה על מנת לשוב לרמת תפקוד קודמת או משופרת".¹

◀ במרבית ההגדרות לחוסן המופיעות בספרות ניתן להצביע על שלושה מאפיינים בולטים של המושג

- חוסן נתפס כיכולת של כל מערכת – אדם, קבוצה, ארגון, קהילה או חברה
 - חוסן טומן בחובו שינוי
 - חוסן כרוך בהסתגלות, קרי ביכולת של מערכת להתאים את עצמה בגמישות למצב חדש שנוצר.
- התנאי לביטוי של חוסן הוא קיומה של **הפרעה** (Disruption) שיכולה להיות מעשה ידי אדם כמו מלחמה, אירועי טרור, פשיעה, אסון תעשייתי ועוד; או מעשה הטבע, כמו רעידת אדמה, צונאמי, מגיפה שיטפון ועוד – ובלבד שתהא חמורה מספיק כדי לשבש את חיי השגרה של האזרחים. בהתייחס להיבט ההסתגלותי של החוסן, הביטוי הסימבולי המקובל בספרות הוא 'Bouncing Back' קרי, "**הזדקפות מחדש**": יכולתה של המערכת לחזור חזרה לתפקוד קודם (או אף טוב יותר) בחלוף ההפרעה.
- באשר לקשר שבין חוסן לבין תופעת הפייק-ניוז – מעבר לשאלה המרכזית של השפעת הפייק-ניוז על החוסן החברתי-לאומי – השאלות הרלוונטיות (בהסתמך על הגדרת המושג, כמוצג לעיל) הן: מהי מידת **היכולת** של המערכות השונות להתמודד עם התופעה? מהו **השינוי** הנדרש במערכות השונות ע"מ להתמודד עם התופעה? מהי צורת ההסתגלות הנדרשת מהמערכות השונות אל מול התופעה? ובמה מתבטאת ה"**הזדקפות מחדש**" מול תופעת הפייק-ניוז?

כדי לנסות ולברר שאלות אלו, החלטנו לכנס דיון, במתכונת של 'שולחן עגול', שכותרתו: **(FN) Fake News – מושג חמקמק ומאתגר: הגדרה, התמודדות וההשפעה על החוסן הלאומי.**

◀ מטרות המפגש הוגדרו כדלקמן:

- א. "**לפרק**" ולהגדיר את המושג תוך התייחסות לגורמים כגון:
 - FN בחדשות, ברשתות החברתיות וכו'.
 - "דרמטיזציה" של ידיעה לצרכי rating – האם זה FN?

¹ Padan, C., Gal R. (2020). "A Multi-dimensional Matrix for Better Defining and Conceptualizing Resilience", National Resilience, Politics and Society, 2 (1), 41-78.

- שימוש בדיסאינפורמציה ע"י גורמי בטחון וגורמים ממלכתיים אחרים.
- הסתרה והעדר שקיפות – האם זה FN?
- מה בין FN להפצת שמועות?
- שימוש ב FN בניסויים מדעיים (כגון ניסויים פסיכולוגיים) – האם זה FN?
- אינטרסים שונים להפצת FN?
- האם זה תמיד שלילי? הפנים השונות של FN.

ב. **לזהות דרכים להתמודדות עם FN** – הן מצד הגורם "המשדר" (שרוצה להיות אמין); והן מצד הגורם "הקולט" – ברמה האישית ("איך אדע לזהות FN?"); ברמה החברתית (FN ורשתות חברתיות); וברמה הלאומית (כיצד לשמר אמון ברשויות ובמוסדות השלטון?).

ג. **להעריך אימפקט** – השפעת התופעה על החוסן הלאומי והאיש.

בדיון שהתקיים במוסד נאמן ב-29 ביולי 2021, נטלו חלק עשרים ושלושה משתתפים בעלי רקע, התמחויות ועיסוקים מגוונים (ראו טבלה מס' 1), ועוד כ-70 משתתפים שצפו והאזינו באמצעות הזום. עיקרי הדברים שנשאו המשתתפים בדיון מופיעים בדו"ח זה, על פי סדר הדוברים. **בנוסף, קיימת הפנייה למצגות של הדוברים באתר מוסד נאמן.**

אין ספק שהדברים שהועלו בדיון הינם אך נגיעה בקצה הקרחון, אך גם מצביעים על סוגיות נוספות שיש להעמיק בהן. אנו מקווים לקיים בעתיד מפגשים נוספים שבהם נוכל לעסוק ביתר הרחבה בהיבטים השונים של הנושאים שעלו בדיון ראשוני זה.

זוהי ההזדמנות להודות לכל אחת ואחד ממשתתפי השולחן העגול על נכונותם לקחת חלק בפרויקט זה ועל תרומתם לתוכנו. תודה נוספת מוקדשת לאנשי מוסד נאמן שסייעו בהפקת האירוע: גב' **אלה ברזני** (סיוע בעיצוב האירוע ומסמכיו), מר **גולן תמיר** (המופקד על אמצעי ההקלטה והצילום), גב' **לינור ליבס** (על סיועה בהפקת דו"ח זה) וכן לגב' **ילנה רובינשטיין** ומר **אורי שחר** על עזרתם בארגון האירוע.

ד"ר איתן אדרס, ד"ר ראובן גל, פרופ' רון קנת

טבלה 1: רשימת המשתתפים, (לפי א-ב של שמות המשפחה)

תואר	שם פרטי	שם משפחה	תיאור עיסוק/תפקיד
ד"ר	שירלי	אברמי	לשעבר מרכז המידע בכנסת, אמנית
ד"ר	איתן	אדרס	מדע המדינה, חבר צוות החוסן, מוסד שמואל נאמן
מר	זוהיר	בהלול	ח"כ לשעבר ועיתונאי
גב'	אלה	ברזני	מידענית, מוסד שמואל נאמן
עו"ד	עמירם	ברקת	מנהל ה'משרוקית' של גלובס
מר	עודה	בשראת	עיתונאי וסופר
גב'	אביה	גבר	ביה"ס הריאלי העברי בחיפה (עולה לכתה י"ב)
מר	עדו	גל	ביה"ס הריאלי העברי בחיפה (עולה לכתה י"ב)
ד"ר	ראובן	גל	ראש תחום החוסן, מוסד שמואל נאמן
פרופ'	גבי	וימן	תקשורת, אונ' חיפה. המרכז הבינתחומי
פרופ'	עירד	יבנה	הנדסת מחשבים, מנכ"ל מוסד שמואל נאמן
תא"ל (מיל')	רון	כתרי	דובר צה"ל לשעבר. מנהל ביה"ס הריאלי לשעבר
מר	מוחמד	מאג'דלה	רדיו א-נאס וערוץ 12
השופט	חנן	מלצר	משנה (בדימוס) לנשיאת בית המשפט העליון
פרופ'	קרין	נהון	פוליטיקה של המידע, המרכז הבינתחומי. נשיאת איגוד האינטרנט הישראלי
ד"ר	כרמית	פדן	סוציולוגיה, חברת צוות החוסן, מוסד שמואל נאמן
מר	רועי	פולקמן	ח"כ לשעבר. יו"ר הועדה להסדרת שוק השידורים בישראל
עו"ד	אמי	פלמור	מנכ"לית משרד המשפטים לשעבר. חברת Oversight board - Facebook
מר	אורן	פרסיקו	העין השביעית
פרופ'	רון	קנת	סטטיסטיקה וניהול מידע, חבר צוות החוסן מוסד שמואל נאמן
פרופ'	אמנון	רייכמן	משפטים, אונ' חיפה
פרופ'	שיזף	רפאלי	מחלוצי האינטרנט, מערכות מידע, נשיא שנקר
גב'	הדס	שטייף	עתונאית, גלי צה"ל

פרופ' עירד יבנה

ברוכים הבאים. תודה רבה לכולכם שהגעתם לפה היום.

מוסד שמואל נאמן הינו מכון לחקר מדיניות לאומית – מכון עצמאי שיושב בקמפוס הטכניון ונוסד לפני 43 שנים, ביוזמתו ובנדיבותו של סם נאמן, מתוך חזון שמחקר אקדמי נטול פניות יכול להועיל ולתת כלים בידי מקבלי ההחלטות להגיע להחלטות מושכלות שמתבססות על ניתוח אמין של נתונים.

המחקר נעשה במגוון רחב של תחומים: סביבה ואנרגיה, תעשייה, מדע וטכנולוגיה, חברה וחוסן לאומי, חינוך אקדמי, ועוד. למוסד נאמן אין אג'נדה פוליטית; הרעיון הוא שקובעי המדיניות יגיעו להחלטות על סמך נתונים שהם אמינים.

העובדה שהתכנסנו פה בפורום מאוד מכובד לדון בנושא של השפעת הפייק ניוז על החוסן הלאומי – מדגישה כמה חשוב שמכונים כמו שלנו ימשיכו להתקיים, ובתקווה – גם ישפיעו.

תודה רבה למארגנים ולמשתתפים.

ד"ר איתן אדרס – דברי פתיחה

ברצוני להודות לכל המשתתפים שהגיעו למפגש זה, כאן במוסד נאמן, מכל חלקי הארץ. השתתפות זו מעידה על חשיבות הנושא שעל סדר היום. ברצוני להודות לעמיתי ד"ר ראובן גל, פרופ' רון קנת ולגבי אלה ברזני שהם שותפים מלאים ליוזמה ולביצועה.

Fake News, או שימוש בדיעות כוזבות, הוא תופעה עתיקה, אזכיר דוגמא אחת, שבאה מפיו של יצחק אבינו: "הקול קול יעקב והידיים ידי עשיו". ידיעות הכזב ולצידן גם "מידע אלטרנטיבי" (alternative data) התייצבו בלב חיינו, בעוצמה רבה, עם המהפכה התקשורתית והדיגיטלית, בעיקר משום **קלות ההפצה** המבליטה את "עוצמת הקשרים החלשים". המושג קיבל משקל כבד בשנים האחרונות בהובלתו של הנשיא טראמפ, ומנהיגים נוספים.

מטרת המפגש היום היא לפרק ולהגדיר את מושג הפייק-ניוז, לברר האם וכיצד ניתן להתמודד איתו, ולהעריך את האימפקט על החוסן הלאומי, החברתי והאישי.

כשמזכיר ההגנה האמריקאי לשעבר, דונאלד ראמספלד (2001-2005) דיבר על העניין שיש לו בדיווחים על דברים "שלא התרחשו" ציין שלוש קטגוריות:

כשאני יודע שאני יודע – אין בעיה.

כשאני יודע שאני יודע – אני לפחות יודע להיזהר – (ויצחק אבינו לא נזהר וטעה...).

כשאני יודע שאני יודע – זה המצב בו לפייק ניוז יכולה להיות השפעה גדולה.

במפגש היום ברצוננו לנסות "לפרק" ולהגדיר את המושג תוך התייחסות לגורמים כגון

- המושג פייק-ניוז נתפס כבעל אופי "שובב" – אולי צריך להקפיד ולהשתמש במושג "ידיעות כוזבות"?
- האינטרסים הפוליטיים והמסחריים – האם רדיפת הרייטינג מצדיקה הפצת ידיעות כוזבות?
- מעמדה ומחויבותה של העיתונות והתקשורת הציבורית (לא רק הממלכתית) – בדומה, או בשונה, מהרשתות החברתיות.
- מידת הלגיטימיות של שימוש בדיסאינפורמציה על ידי גורמי בטחון.
- האם הסתרה והעדר שקיפות – גם הן פייק-ניוז?
- אמת בפרסום / שימוש בפרסום סמוי.
- האם פייק-ניוז זו בהכרח תופעה שלילית?

זיהוי ודרכי התמודדות

- מצד המשדר/המפיץ – שרוצה אולי להיות אמין אך מוצא עצמו משועבד "למולך" הרייטינג והנאמנות למנהיג או להנהלת הארגון.
- מצד הקולט – ברמה האישית, ברמה החברתית (עוצמת הקשרים החלשים), וברמה הלאומית – מילת המפתח היא **אמון** במפיץ, בהנהגה וברשויות.

להעריך את האימפקט על החוסן

גם אם הציבור אדיש לתופעה, כשהשקר והכזב הופכים מקובלים, ואולי אף לגיטימיים – מה הן ההשלכות בפועל על החוסן?

פרופ' שיזף רפאלי

יש ציטוט של דניאל מויניהאן, הסנטור האמריקאי ממדינת ניו יורק שאמר:

"Everyone is entitled to their own opinion, but not to their own facts"

כלומר, חירויות הפרט מתירות לכל אחד זכות לדעה משלו, אבל אינן מזכות כל אחד לאחוז בעובדות משלו. מהן ההשלכות של חשיבה שכזאת על מדיניות בהקשר של חוסן לאומי?

פייק-ניוז אינה תופעה חדשה. בין אם בתור מיס-אינפורמציה (כלומר דברים לא נכונים, טעויות, שקרים, כזבים, בלופים, בדותות או צ'יזבאטים) ואם במופעם המרושע והמזיק יותר כדיס-אינפורמציה, כלומר הטעיה מכוונת – פייק ניוז הוא רק שם חדש לתופעה מוכרת ומושרשת היטב. ההיסטוריה מלמדת אותנו גם על ההקשרים של הופעת הפייק-ניוז, וגם על התוחלת של הצעות שונות להתמודדות.

אין חדש בצורך האנושי הפרטני, ועוד יותר מכך בניסיון של מערכות כוח ושלטון, לעצב את תפיסת המציאות העצמית ושל אחרים. עיצוב תמונת המצב הוא הרי הגדרת התפקיד של פרסומאים, תועמלנים, פוליטיקאים, דוברים, מטיפים, משווקים ומחנכים בכל הדורות ובכל המקומות. האמת הצרופה לגבי "המצב" איננה בהכרח "כוכב הצפון" אצל כל אלה.

אז מה חדש? אנחנו נדרשים כיום למענה לקשר שבין פייק-ניוז לבין הטכנולוגיה והרגולציה של ימינו, וגם נדרשים (אולי?) לעיצוב מדיניות בהקשר לתופעה.

אם בכל זאת רוצים לשאול מה זה פייק-ניוז, מניין זה בא, איך עוצרים את זה, ומה ההשלכה על חוסן לאומי, אפשר (וצריך) למצוא את שורשיה של תקופת ה"פוסט אמת" בתהליכים פסיכולוגיים כמו הטיית האישוש (Confirmation bias), תהליכים סוציולוגיים כמו ספירלת השתיקה ("The Spiral of Silence"), ותהליכים פוליטיים כמו קיטוב. גם לטכנולוגיה והדברים שהיא מאפשרת יש תפקיד, גם אם לא תמיד, ולא בהכרח, שחקן ראשי.

כדי להבין אם אפשר לעצור או לתקן, והאם יש כאן מימד חוסן לאומי, צריך להתחיל בהכרה שהתופעה איננה חדשה. אפשר וצריך להיזהר מפאניקה מוסרית, וכדאי לזכור בכל נקודה גם את מחירה של היסחפות לתגובה לא מאוזנת.

צריך להביא בחשבון שתופעות ה"פייק ניוז" קשורות לכמה גורמים:

ישראליות ואנונימיות

אנונימיות היא מרכיב מרכזי המאפשר ויראליות, ונחבא בתוך טכנולוגיית הצפנה. ויראליות ואנונימיות יכולות להיות מוגברות כשהמסרים מועברים או מתווכים באמצעות מדיה אלקטרוניים. כאן, דווקא יש חדש תחת השמש. אבל צריך לשאול האם ראוי מוסרית, רצוי ערכית ואפשרי טכנולוגית, לחסום את הזכות והיכולת להיות אנונימיים. ושאלה עמוקה יותר: למרות שויראליות היא בעייתית ("רב סרן שמועתי" הזכור לשמצה), מהו מחירה של חסימת הויראליות?

שחיקת המרכז

הטכנולוגיה הדיגיטאלית שוחקת את המרכזים הוותיקים. לצנזור יש יכולות מועטות מאד; עקיפתן של סמכויות מרכזיות, כמו המדינה, ההנהגה הרוחנית, ההנהלה, ואפילו ההורים נעשית דבר יום ביומו בעידן הרשת. ובהיעדר סמכות מרכזית היכולת לשקט את התכנים נחלשת עד מאוד. מהי תוחלתו של חוק ומהי סיכוייה של מדיניות המנסה להחזיר את המרכז, כש"הסוסים כבר ברחו מהאורווה"?

חוק גודווין. העצמת ההקצנה

בשיח של רשת, בו אין ולא יכול להיות מרכז אחד כל-יכול, יש הזדמנות ונטייה מתועדים להקצנה. ההקצנה היא של המסרים, של צורות התגובה ומהירותן, ושל מאפייני וזהויות המשתתפים. על רקע זה צמחו תופעות כמו "בועת הפילטר" (filter bubble; מונח שטבע אקטיביסט האינטרנט, אלי פאריסר) ותופעת ההקצנה המתבטאת, למשל, ב"חוק גודווין".

מודלים עסקיים שמאדירים את clickbait

המבנה העיסקי של חלקים גדולים של התקשורת בת ימינו הופכת את המזויף לרווחי ואת האמיתי ללא-רווחי. אנחנו מרוששים את העיתונות המסורתית, על מבנה "שומרי הסף" וכלבי השמירה שלה, והתוצאה היא שגורמי התקשורת שהיו פעם כלבי השמירה של האמת או שאפו להיות כאלה נכנעו לנטיות כמו "פיתיון הלחיצות".

שובו של הדטרמיניזם הטכנולוגי

עלינו להודות בטעות שלנו. עשרות השנים בהם מדעי החברה הכחישו והדחיקו את הדטרמיניזם הטכנולוגי, היו עשרות שנים של טעות. עלינו להתעורר לעובדה שהטכנולוגיה אכן נושאת בחובה מסרים ייחודיים לה ולמבנה שלה.

הפעלה של בוטים

האוטומטיזציה של טיפול בתכנים, אם על ידי ייצור או הפצה ואם באמצעות מיעון ("טירגוט") של תכנים, מכניסה מימד חדש ומטריד לתפריט של התקשורת לה אנו נחשפים. אלא שכמו עם כל טכנולוגיה, אחרי שהשד יצא מהבקבוק קשה מאד לדחוק אותו בחזרה. מן המיתולוגיה היוונית ועד ללקחי ביקוע הגרעין, הסיפור לא נגמר בהכרזת חרם או איסור על הטכנולוגיה (האש, הכתיבה, הדפוס, הפצצה, הבינה המלאכותית). זהו אתגר יותר מורכב.

מונופוליציה

ריכוז הכוח והגודל בידי מספר קטן של שחקנים בעולם התקשורת איננה תופעה חדשה. אבל התכחותם של אותם גורמים ריכוזיים להשפעה שיש להם על התוכן היא ההופכת את המונופוליציה לבעייתית. כך נוצר בית גידול לפייק-ניוז שיכול גם להתרבות. התערבות בנושא המונופוליציה, אם באמצעות חקיקה הקשורה להגבלים עסקיים, ואם באמצעות יצירה ו/או סיבסוד של גורמי תוכן נוספים, הם שדות שבהם החברה והרגולטור נקראים לפעילות נוספת. בעוד שאני מתנגד לרגולציה של תוכן, אפילו במחיר של הרבה פייק-ניוז, אני מצדד בהתלהבות ובנחרצות בהתערבות שתגביל מונופולים או תשיב להם.

אוריינות

בכל דיון במדיניות לגבי פייק-ניוז צריך לזכור ולהזכיר שהציבור בן זמננו הרבה יותר משכיל, מיוזע ואורייני מאי פעם. זהו שינוי איכותי, לא רק כמותי. שאיפות רגולטוריות ליצור "מיניסטריון אמת" תתנפצנה אל המציאות של קהל שרובו ככולו יכול, אולי לראשונה בהיסטוריה, לקרוא ולשפוט בשביל עצמו.

חופש דיבור ושקיפות אל מול "אמת" נאכפת

יותר מדי פעמים נאחזים בכותרת "פייק-ניוז" כדי לסתום פיות, והיו דברים מעולם, לעתים תכופות. אני נחרד כל אימת שמישהו מציע להיות הבורר "מטעם" של האמת. אסור לנו לתת לחרדה מפייק-ניוז להיות תירוץ לפגיעה בחופש הדיבור. ואסור לנו להניח שהקהל הרחב נבער. ככלל, הקהל הרחב (אפילו אם איננו מסכימים איתו) הוא הפוסק הטוב ביותר, או לפחות הטוב ביותר מכל האלטרנטיבות האחרות. במגבלות מסויימות, שאותן היטיבו לחקור ולנסח אנשי מוסר, משפט והגות, יש להעדיף את הדיון הציבורי הפתוח בו אפשר ומותר לומר הכל, גם במחיר צ'יזבאטים פה ושם. אם כן, לסיכום, אני מציע לשאול על "פייק-ניוז" --

האם מצבנו מחמיר, או מכמיר?

אני טוען שפייק-ניוז היה, וימשיך להיות עובדה קיימת. מצבנו אולי מכמיר, אבל איננו מחמיר. מכמיר, כי לא נעים לראות כל כך הרבה שטויות, טעויות ואף הטעויות. **מכמיר**, כי עצוב שיש כזה זיהום של שיח ציבורי, וכל כך הרבה ניסיונות למניפולציה. אבל לא **מחמיר**, כי הדברים לא חדשים, ובטווח הארוך דווקא הצעות ההתערבות עלולות להחמיר. לא רק ש- "שקר היופי והבל החן", אלא גם "מיטב השיר קָזבו, ואם השיר יפשט מכזבו יחדל להיות שיר".

יותר מדי מן הדאגות הכנות לגבי פייק-ניוז נטועות בתפיסה פטרונית ולא מוצדקת של "הקהל הרחב". "הם" לא כל כך טיפשים. והאמת, סופה לצוף. בטווח הארוך, לשקר באמת אין רגליים. גם אם הטכנולוגיה רכשה לו נעלי התעמלות.

נזקם של שקרים וכזבים הוא לפעמים גדול. כשאלה מיוצרים ומופצים במכוון נזקם גדול אפילו יותר. אבל למעט תנאים ספציפיים, אסור לנו להיגרר לתגובה מוגזמת. לא בכדי החליטה ממשלת בריטניה להפסיק את השימוש במושג פייק-ניוז במסמכיה. הנזק ואי הבהירות שבמושג הזה עולים בהרבה על תועלת שיכולה לעלות ממנו. יש עלינו אחריות לעסוק בחינוך, בבירור עובדות, בשפיכת אור. כחברה וברמה הבינלאומית, עלינו גם להתגייס למנוע מונופוליציה של מקורות וטיפול בתוכן. זה מוצדק מוסרית, ואפשרי טכנולוגית.

אבל אל לנו להיסחף להיסטוריה, ובוודאי אסור לנו להיכנס לפעולות מגננה שמחירן כבד יותר מתועלתן. למשל, פעולות (כמו אלה שהצעות להן נרמזו במהלך הדיונים בכנס הנוכחי) שתיצורנה רישוי ממשלתי לעיתונאים, הן מסוג התולדות של פאניקה מוסרית שעלינו להיזהר מהן. זה פסול מבחינה ערכית, וגם נועד לכישלון.

חוסן לאומי, אם לחזור לכותרת הדיון, יבוא בעיקר מדיון פתוח, ריבוי ערוצים וחופש דיבור, ולא מנטילת סמכויות, הגבלת ערוצים, או הטלת מרות מתוך התקף חרדה.

פרופ' קרין נהון

"פייק ניוז" - מכילה בתוכה 50 גוונים, או יותר נכון 50 אלף גוונים של פייק.

מידע כוזב (רק קצה הקרחון), מידע עם קונטקסט מוטעה, מידע שמועלה ע"י אדם מתחזה, תוכן עם ויזואליזציה מטעה, הוספת בלבול למערכת וכד'. יש שיאמרו שההגדרה צריכה להכיל כל מידע שמייצר מניפולציה (למשל להשאיר רק מידע מסוג מסויים, selective exposure), נכנס תחת הקטגוריה. כמובן שבכל קונטקסט הדיון והקו האדום היכן מתערבים שונה.

כשמדובר בשיח פוליטי-חברתי:

פייק ניוז כמושג (קונספט) בד"כ לא מגיע לבד. הוא מגיע בד"כ ביחד עם גזענות, הקצנה, הסתה, פופוליזם ולעיתים גם אלימות. ומסתבר שגם ההפצה שלו לא מגיעה ע"י יחידים, אלא ע"י רשתות שהן בברית זו עם זו.

פייק ניוז מתפשט מהר יותר, רחוק יותר ולקהלים יותר מגוונים.

- ולכן עלינו להודות שתיאוריות ליברליות קלאסיות שטוענות שהדרך "להביס" פייק ניוז הוא ע"י אמירת האמת שוב ושוב -- לא עובדות.
- הפלטפורמות מאז ומעולם לא היו ניטרליות, אלא שחקניות המקדמות אינטרסים חברתיים-פוליטיים. צוקרברג נאם באוניברסיטת ג'ורג'טאון ב-2019 שהוא לא רוצה להיות בורר האמת (Arbitrator of the Truth). בפועל פייסבוק שחולשת גם על וואטסאפ ואינסטגרם, וכזו שבחרת מה נראה, את מי נראה, ומה נשתף, היא בדיוק כזו.
- האלגוריתם שלהם באופן מסורתי מעודד תכנים שהם יותר קיצוניים, יותר משבשים, יותר פייק ניוז לקהלים שהם יותר מיינסטרימים. יוטיוב בעצמה הודתה שהאלגוריתם שלה היה מגדיל את המעגלים של תכנים קיצוניים בכך שהיה חושף אנשים עם נטייה לא קיצונית לתכנים כאלה. זה נכון גם לגבי תיאוריות קונספירציה למיניהן.
- כשאנו מחפשים פתרון, קל לנו להתמקד בענקיות פייסבוק וגוגל (אני בעצמי עושה את זה הרבה פעמים), אבל זה כמו לנסות לכבות שריפה עם דליי מים. שכן, מידע ויראלי רץ היום בעיקר בקבוצות סגורות (וואטסאפ, סיגנל, טלגרם) יותר מאשר ברשתות החברתיות הגלויות, או על פלטפורמות שלא ניתן להסדיר כמו טיק טוק הסינית, וטלגרם הרוסית.

צריך להתמודד עם הבעיה היותר גדולה של פייק ניוז

החלשה שיטתית של מוסדות סמכות של דמוקרטיה ליברליות.

אין פתרון אחד ופתרון קסם לפתירת בעיית הפייק ניוז -

- בודקי עובדות (מעט מדי ולאט מדי);
- כלים טכנולוגיים (עדיין מוגבלים);

- חיסון – ללמד לעשות פייק ניוז וע"י כך לדעת לזהות ו"להתחסן" (ניסויים שנמצאים רק בתחילת הדרך);
 - אוריינות דיגיטלית (מוגבל ובנוסף זה שאתה עם מיומנויות מידע לא אומר שלא תנצל אותן לרעה);
 - הסדרה – כאן האתגר הוא כיצד להסדיר בלי להפיל את התינוק עם המים. כשמדובר בחופש הביטוי ברשתות אני מאמינה שצריך לשאוף למינימום הסדרה. הקו האדום להסדרה הוא לא הפייק עצמו אלא התוצר או עם מה הוא מגיע – הסתה לאלימות ולגזענות, ופגיעה בחיים.
- כשמדובר בכח מונופולין שצברו הפלטפורמות שמונע תחרות מאחרים, יש חשיבות להפעיל הגבלים עסקיים, על מנת לדלל את כוחן, ולמנוע מהן ניצול לרעה של הכח הזה. צריך להסדיר לחוד תקופות חריגות: בחירות, מלחמה, מגיפה וכד'.

רעיון החוסן צמח מתוך ההקשר של ניהול אסונות המוניים והפך לתפיסה דומיננטית בהכנה ובהיערכות של אוכלוסיות להתמודד עם מצבי חירום מידי אדם, כמו טרור ומלחמות, ומהטבע החל בשיטפונות וכלה במגפות. חוסן מוגדר באופן הבא: "היכולת של יחיד, קהילה או מדינה להתנהג באופן אדפטיבי בעת משבר או בעקבות הפרעה על מנת לשוב לרמת תפקוד קודמת או משופרת".²

איור 1: הגדרת החוסן - מקור

הגדרה זו מהווה הגדרה מתכללת למספר ההגדרות העצום הקיים בספרות המקצועית בנושא זה. כוחה של הגדרה זו ניכר בכך שהיא מאגדת 3 מאפיינים עיקריים, הנוכחים באופנים שונים הן בדיון האקדמי הן בדיון הציבורי (הפופולרי יותר) בנושא חוסן, ואלו הם: שינוי, גמישות ויכולת, שלושה מאפיינים שבהן ניכרת חוסנה של מערכת, החל בפרטים וכלה במדינות. בה בעת יש לזכור כי שאלת החוסן נבחנת לעולם מול "הפרעה" (disruption) והתנאי לבחינתה היא שתהא זו הפרעה חמורה דיה כדי לשבש את חיי האזרחים. הזיקה לנושא המרכזי שהועמד במרכזו של "השולחן העגול" בא לידי ביטוי בכך שחדשות כזב -- fake news -- משבשות את שגרת החיים של האזרחים משום שהן פוגעות ברציפות התפקודית שלהם וכתוצאה מכך עשויות גם לפגוע ברציפות התפקודית של המשק כולו.

² Padan, C., Gal R. (2020). "A Multi-dimensional Matrix for Better Defining and Conceptualizing Resilience", *National Resilience, Politics and Society*, 2 (1), 41-78.

חוקרי חוסן חברתי מזהים 5 מרכיבים לחוסן. מידע ותקשורת, יכולת ארגונית, הון חברתי, מנהיגות, אמון.

איור 2: חמשת מרכיבי החוסן

שני מרכיבים רלוונטיים לדיון על ההשפעה של חדשות כזה על החוסן והם:

1. **תקשורת והעברת מידע.** תקשורת והעברת מידע חיוניים מאוד כדי ליצור חוסן משום שהם מסייעים להפחית את תחושת אי הוודאות, היעדר השליטה ולעתים גם החרדה שמתעוררים במצבי חירום;
2. **בניית אמון הציבור** במנהיגות ובמוסדות המדינתיים ושימורו לאורך זמן הוא היעד והאתגר הראשון במעלה בזמן חירום.

כדוגמא, שני אלה נפגעו בעת מבצע "שומר החומות" ובמגפת הקורונה. הפגיעה בהם שימשה קרקע פורייה להפצת שמועות, לדיסאינפורמציה ולחדשות כזב.

ההתמודדות עם מגיפת הקורונה מספקת הזדמנות טובה לבחינת הקשר בין חוסן לתקשורת אמינה. מרבית מדינות העולם בחרו לנקוט מספר **מהלכים ארגוניים** כדי להתמודד עם התפשטות הנגיף: סגירת גבולות, בדיקות אפידמיולוגיות, ציוד הגנה לצוותי רפואה ועוד. עם זאת, המהלך המאתגר ביותר ניכר ביכולת ההנהגה של מדינות להוציא לפועל שלושה **מהלכים חברתיים** באופיים: להוביל את הציבור לסגר, להקפדה על ההנחיות ולבידוד חברתי. וזאת מפני שהתנאי למימוש המהלכים הללו היה כרוך בצורך לגייס את אמון הציבור. כך, לדוגמה, במחקר שבחן את האופן שבו ניהלה ניו זילנד את

מאבקה בקורונה ניתן לראות כי כל אחד מהמהלכים שביצעה הגביר את אמון האזרחים בה.³ כך הצליחה לגייסם למאמץ כלל אזרחי ומשותף.

בתוך כך אחד הגורמים המשמעותיים שהביאו להצלחתה הבלתי מעורערת של ניו זילנד הוא גורם המוגדר "תקשורת מְחברת", המתבססת על הפצת ידע ומידע מהימן לציבור וניהול תקשורת ישירה עמו. הדבר מתבסס על שני עקרונות מרכזיים בהעברת המסרים: פשטות ובהירות. אלה הם מאפיינים העומדים בניגוד מוחלט לפייק ניוז ולאופן ההפצה שלהם.

לסיכום, עקרונות הניהול שעומדים בבסיס ההצלחה של ניו זילנד בהתמודדות עם מגפת הקורונה מדגישים את המרכזיות של המרכיבים החברתיים במאבק נגד איום בלתי מוכר ומול מציאות של "הפרעות" מהטבע, שמלווים בחוסר ודאות קיצונית. מרכיבים אלה של חוסן חברתי שנדרשו כדי להתמודד עם מגפת הקורונה נדרשים גם בעת התמודדות עם "הפרעות" הנגרמות מידי אדם.⁴ אלה ואלה מדגימים חלק מהיסודות שעומדים בבסיס חוסן הלאומי של מדינות והם שיאפשרו להן להתמודד בהצלחה עם מצבי חירום ואתגרים הניצבים בפניה מבית ומחוץ.

[הפניה אל המצגת של ד"ר כרמית פדן כפי שהוצגה בדיון.](#)

³ פדן, כ' (2021). "ניו זילנד, קורונה וביטחון לאומי עקרונות ולקחים לניהול חירום ומשבר", עדכן אסטרטגי, 24 (2), 57-71.

⁴ פדן, כ', אלרן, מ' (2018). "ישובים ב'עוטף עזה' מקרה בוחן לחוסן החברתי בישראל - (2006 – 2016), המכון למחקרי ביטחון לאומי, מזכר מס' 178.

מר מוחמד מאג'דלה

אתייחס לפייק ניוז שאני פוגש בעבודה התקשורתית ובחברה הערבית – שבה יש פרספקטיבה מיוחדת לנושא זה.

אחד הדברים שאנחנו פוגשים בתור עיתונאים זה הניסיון להשתמש בנו להפצת פייק ניוז. מדובר בתופעה שמטרידה כל עיתונאי הגון שמעוניין לשמור על האמינות של המידע ומקורות המידע שלו.

במהלך השנתיים האחרונות, לאחר 4 תקופות בחירות, צמח ז'אנר מיוחד שניתן להגדיר אותו כ"פייק ניוז פוליטי" שהגיע לממדים רחבים. הפייק ניוז הפוליטי מאורגן ומסודר מאוד (בניגוד לידיעות שמופצות בצורה אקראית או מתוך בורות). לדוגמה, יום לפני השבעת הממשלה הנוכחית – הופצה ידיעה בשמי שנועדה לפגוע במאמצי הקמת הממשלה. מבדיקה עולה שבקבוצה שהפיצה את הידיעה הכוזבת ישנם חברים שקשורים לגורמים שנמצאים כרגע באופוזיציה; אותם אנשי אופוזיציה היו מעורבים בהפצת הפייק ניוז.

מקרה זה ואחרים מעידים על כך שההפצה של הפייק ניוז מאוד מדויקת ומחושבת ונעשית ע"י גורמים פוליטיים שכוללים שרים, חברי כנסת, חברי ממשלה בכירים – שהם לא רק יוצרים את הפייק ניוז, אלא גם מעודדים את הקידום שלו. ניתן לראות את זה באמצעות האלגוריתם של פייסבוק שמאפשר מעקב אחר הפצת הידיעה. האופן הרחב והמהיר של הפצת הידיעה מעיד על כך שזה לא נעשה בצורה אקראית, אלא בצורה מאורגנת באמצעות שימוש במנגנונים שנועדו להפיץ את הידיעות.

תופעה זו מדאיגה לא רק את החוקרים ו"שוחרי הצדק", אלא גם את העיתונאים שנאלצים לחפש דרכים להפריך את המידע, וצריכים להתמודד עם הארגונים שמפיצים את הפייק ניוז. פייק ניוז פוליטי הינו תופעה מסוכנת, וצריך להתייחס אליו בהתאם.

בהקשר של החברה הערבית – משבר הקורונה הוכיח כמה שהפייק ניוז עלול להיות מסוכן לבריאות הציבור. לרשויות ולעיתונאים היה קושי לשכנע את החברה הערבית לצאת ולהתחסן. בניגוד לפייק ניוז הפוליטי, ההפצה של הפייק ניוז בנושאי הקורונה לא היתה מאורגנת ולא התבצעה ע"י מנגנונים שהתכוונו להזיק, אלא באמצעות אנשים פרטיים שהשתמשו ברשתות החברתיות. המסקנה העיקרית היא שהזירה התקשורתית הערבית לא מספיק חזקה כדי להתגבר על הפייק ניוז שמופץ בחברה הערבית. בחברה הערבית הפייק ניוז גבר על מאמצי משרד הבריאות, הלפ"מ ושאר הרשויות שהתגייסו להוציא את החברה הערבית להתחסן.

בחברה הערבית יש משבר אמון מאוד גדול מול רשויות החוק, רשויות האכיפה, הממשלה והממסד הישראלי. משבר האמון הזה משליך על נושאים שונים. האזרח הערבי לא סומך על רשויות המשטרה בתחומי הטיפול בפשיעה, ולכן גם אינו סומך גם על טיפול הרשויות בנושאי הקורונה. אותו משבר אמון קיים גם מול רשויות התקשורת – בעברית ובערבית, ומשליך על ההתייחסות לפייק ניוז.

עו"ד עמירם ברקת

רקע עובדתי על 'המשרוקית' של גלובס

'המשרוקית' הוקמה ב-2016 כעמותה על-ידי יוצאי המשמר החברתי מתוך תפיסה של אחריותיות (Accountability) של נבחרי ציבור ורצון להיאבק בהשפעות השליליות של אמירות עובדתיות לא בדוקות, מניפולטיביות ושקריות.

▪ 'המשרוקית' נרכשה ב-2018 על-ידי מו"לית "גלובס" אלונה בר-און ומהווה יחידה ארגונית נפרדת ממערכת העיתון. ההפרדה נועדה להבטיח עצמאות בתהליך העבודה השוטף, ונובעת גם מהעובדה שבדיקת עובדות היא דיסציפלינה משלימה לעבודה העיתונאית. 'המשרוקית' מונה צוות של קשבים, תחקירנים בעלי רקע אקדמי מחקרי, עורך ומנהל. האמירות נאספות על-ידי הקשבים בעיקר מראיונות לתקשורת הדיגיטלית ופוסטים בחשבונות הסושיאל, עוברות תהליכי סינון בישיבות הצוות, נבדקות על-ידי התחקירנים ומפורסמות לאחר עריכה בפלטפורמות השונות. התוצר העיקרי של 'המשרוקית' הוא הבדיקה היומית שמתפרסמת במהדורה המודפסת (ולאחר מכן במהדורות האונליין ובחשבונות הסושיאל).

▪ "המשרוקית של גלובס" הינה חברה, מאז שנת 2018, ברשת ארגוני בדיקת העובדות הבינ"ל (IFCN), גוף שהחברות בו מחייבת תהליך הערכה שנתי, הבוחן את עמידת 'המשרוקית' בסטנדרטים מקצועיים של בדיקת עובדות וכן [בקוד עקרונות](#) המחייב בין היתר א-מפלגתיות, שקיפות ארגונית, שימוש במקורות גלויים ואמינים ומדיניות תיקונים הוגנת.

▪ החברות ב-IFCN הובילה לפניות לשיתופי פעולה עם כ-90 ארגוני בדיקת עובדות בעולם שחברים ברשת. בנוסף פונים ל'משרוקית' מפעילי פלטפורמות רשת גלובליים: ב-2020 היה ל'משרוקית' שיתוף פעולה עם פייסבוק במסגרתו סייעו תחקירני 'המשרוקית' בזיהוי פייק ניוז ברשת (ופייסבוק צמצמה את החשיפה של אותם פוסטים). פנייה נוספת התקבלה מ-TikTok – אך לא הובילה לשיתוף פעולה נוסף, עם גוגל, מסייע בקידום בדיקות 'המשרוקית' בחיפוש גוגל.

▪ תחום הבדיקות העיקרי של 'המשרוקית' הוא אמירות של נבחרי ציבור, הזכות לניקוד במדרג הנע בין 'נכון' ל-'לא נכון'. עם הזמן נוספו ציונים ('דרוש הקשר', 'מטעה', 'חסר ביסוס') בעיקר כדי להתמודד עם שימוש מניפולטיבי שנעשה באמירות שעל-פניו אינן שקריות.

▪ תחום הבדיקות המשני של 'המשרוקית' הוא שמועות רשת. לצורך ביצוע בדיקות אלה 'המשרוקית' נעזרת בכלים שונים, דוגמת Crowdtangle, המאפשרים לבחון עד כמה השמועות נפוצות ברשת.

תובנות

▪ בדיקת האמירות של נבחרי ציבור נתקלה באתגר בלתי-צפוי: הפוליטיקאים הישראלים משמיעים מעט אמירות עובדתיות. למרות העובדה שאנו מקשיבים לרוב ההופעות של אישי ציבור ברדיו ובטלוויזיה ועוקבים באופן שוטף אחר הפוסטים שהם מעלים בטוויטר ובפייסבוק, אנו מצליחים לאסוף מדי יום מספר חד-ספרתי בלבד של אמירות עובדתיות שאותן אפשר לתקף או להפריך. לאחר סינון ראשוני מספר זה מצטמצם עוד יותר. במהלך 2019-2020 שמנו לב לכך שהיובש באמירות תקפות הופך לבצורת של ממש ככל שמתקרב מועדן של בחירות לכנסת. אין לנו הסבר מבוסס לתופעה, התרשמותנו היא שככל שמתקרבים לבחירות מתחזקת אצל הפוליטיקאים הנטייה להרבות בסיסמאות, בהבטחות ובאמירות הפונות לרגש של המצביעים.

- מצד שני, אנו סבורים כי לעבודת 'המשרוקית' יש השפעה על נבחרי הציבור. מדובר בקבוצה מצומצמת שרגישה מאד לתדמית ולביקורת, ומגיבה לבדיקות. במרבית המקרים נוצרת דינמיקה חיובית ורק במקרים בודדים נתקלנו בהיעדר תגובה, היעלבות או החרמה. כלל הפוליטיקאים מכירים היום את 'המשרוקית' וקרה לא פעם שפוליטיקאי תיקן אמירות עובדתיות לא מדוייקות בעקבות הבדיקה שערכנו. מהתגובות של הנבדקים -- כמו גם של פרשנים, מגיבים וצייצנים -- אנו מתרשמים כי 'המשרוקית' נתפסת על-ידי רובם המכריע כגוף ניטרלי המבצע את עבודתו בענייניות ובמקצועיות.
- בדיקת שמועות ברשת מייצרת אתגרים מסוג אחר. בתקופה האחרונה התמקדנו בבדיקות שעסקו בשמועות הקשורות למגיפת הקורונה – בדיקות שזכו לתהודה נרחבת. במקרה של בדיקות רשת קשה יותר להעריך את השפעת 'המשרוקית', במיוחד בקהלי יעד של מפיצי פייק ניוז. היכולת של 'המשרוקית' לבצע בדיקות רשת באופן שנתפס כלתי תלוי מושפעת גם מהעובדה שהיא שייכת לכלי תקשורת – גופי בדיקת עובדות דומים בעולם נתקלו בתביעות השתקה מצד נבדקים שטענו לקיומם של מניעים סמויים לביצוע הבדיקות "נגדם" ובראשם שיקולים עסקיים.
- בדיקת שמועות רשת מייצרת דילמה נוספת: עצם הבדיקה של השמועה עלול לסייע בעקיפין להפצתה, על רקע מניפולציות של מפיצי פייק ניוז. דוגמה לכך היא הפרסום הבא: בדיקה של שמועת שווא שלפיה החיסון לקורונה גרם לזינוק במספר ההפללות, הופצה על-ידי מתנגדי חיסונים, תוך שימוש חלקי בכותרת הבדיקה. ארגון בדיקת עובדות גרמני הפנה את תשומת ליבנו ובעקבות כך פורסמו בדיקות נוספות בגרמניה ועל-ידנו בישראל.

להרחבה:

ניתוח סטטיסטי של בדיקות 'המשרוקית' בשנים 2020-2021 שהתפרסם במסגרת דוח האמון של "גלובס" לשנת 2021.

גב' הדס שטייף

ישנן דרכים שונות "לאמת" פייק ניוז:

דרך אחת – פשוט להביא חדשות מפוברקות ולשים אותן בפיהם של שדרים "מהימנים" כביכול.

בדומה, עצם הצגת ידיעה בתוכנית רדיו או טלוויזיה עושה אותה, כביכול 'כשרה'. לדוגמא, סיפור החתונה: הופצה 'אגדה אורבנית' על כלה, שבמהלך החופה הודיעה כי היא מבטלת את החתונה. הסיבה: בעלה לעתיד בגד בה עם אחותה. האגדה הפכה אמת כששודרה באחת מתוכניות הטלוויזיה.

כדי לתת לאגדה את החותמת שהסיפור אמיתי, קָלָל השידור דיווח על כך שהיו לא מעט אזרחים שסיפרו כי היו עדים בחתונה. תחקיר לא גדול העלה שכל עד סיפר על עד אחר ממנו שמע שהיה בחתונה. סוף דבר? אגדה אורבנית.

מכאן המסקנה ברורה: על מנת לתת נופך אמין לפייק ניוז, תולים את האירוע על ענף לגיטימי – כמו תכנית מוכרת בטלוויזיה, על מנת שיחזק את אמינותו.

התוצאה? מהדורות החדשות הצטרפו לרשתות החברתיות כמפיצי פייק, באיטלה של לגיטימיות.

דרך נוספת -- שליחת מכתבי תלונה ליועמ"ש, למבקר המדינה, או לגורם בכיר במשטרה, והפצתו במקביל לאמצעי התקשורת. רוב רובם של העיתונאים נתלים על מכתב כזה כמסמך רישמי, לכאורה, כדי לצטט ולהפיץ את הפייק ניוז.

דוגמה: מכתב רשמי שנשלח ליועמ"ש נגד גדעון סער. המסמך רווי פייק ניוז הקושר את סער לעבירות מיניות, לכאורה, שביצע -- אלא שלאף אחת מהטענות אין ראיה, והמכתב מבוסס על שמועות. (רובן אגב צוטטו באתרי חדשות שונים). שימוש במכתב התלונה הרשמי, לכאורה, איפשר למפרסם להפיץ את המסמך בכל מקום כאילו יש בו כבר אמת מוכחת.

דוגמא נוספת מאותו סוג היא פרשת אפי נווה: בכתב התביעה שלו נגד גלי צה"ל (ונגדי אישית), הוא פרסם פייק ניוז שונים, למשל: שפרצתי לכספת בביתו, פרצתי לטלפונים שנלקחו מהכספת ועוד. כיון שהדברים נכתבו במסמך לבית המשפט, הם הפכו ל"אמת", ומשמשים עד היום עיתונאים באמצעי התקשורת.

דרך נוספת לתת אמינות לכאורה לאירוע פייק, היא "לתלות" את הפייק על אירוע אמיתי. דוגמא טרייה: מותו של העיתונאי רוני דניאל ז"ל מדום לב, שימש למתנגדי החיסונים להפיץ שהמוות נגרם כתוצאה מהחיסונים.

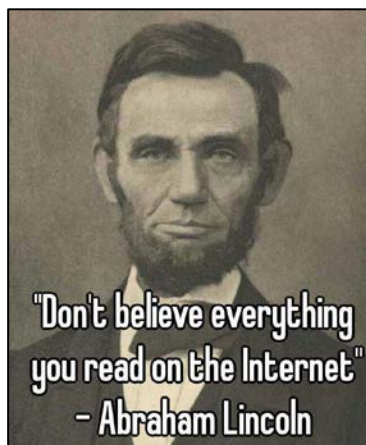
חמור מכל הינם הפייק ניוז המופצים ברשתות החברתיות בידי ילדים על ילדים. תופעה שהפכה לשגרה וגורמת לפגיעה של ממש בילדים ובני נוער, עד שלא מעט מהם מנסים (ולפעמים מצליחים) לשים קץ לחייהם.

כוחן ומהירותן של הרשתות החברתיות, הפכו את אמצעי התקשורת הפורמאליים לחסרי ערך.

פרופ' רון קנת

כותרת הסקירה הקצרה שנתתי הייתה: פייק ניוז: כמה זוויות התייחסות. על שקף השער - תמונה של אברהם לינקולן שאומר "אל תאמינו לכל מה שאתם קוראים באינטרנט".

איור 3: אברהם לינקולן

כדי לדון בנושא יש להבחין בין סוגים שונים של הודעות כזב. לדוגמא:

1. יש הודעות כזב פליליות. הבאתי כדוגמא מודעות דרושים למשרות ברשת שנועדו לאסוף פרטים של מתעניינים, לצורך גניבת זהויות.
2. יש הודעות כזב עיתונאיות, כאשר המידע בהודעה הוא חלקי בצורה שנועדה להטעות.
3. יש הודעות כזב אקדמיות, בהם חוקרים מפרסמים ממצאים לכאורה שלא מבוססים על נתונים אמיתיים או שמתייחסים למחקר שנעשה בצורה לא ראויה.
4. יש הודעות שיווקיות שהן הודעות כזב שקשה לזהות ככאלה.

המאפיין של הודעות כזב הוא זמן ההפצה המהיר שלהן. חוקרים מאוניברסיטת סטנפורד הראו שאפשר לזהות הודעת כזב בויקיפדיה, בין היתר על ידי תבנית ההפצה שלהן

<https://cs.stanford.edu/~srijan/hoax/>

תרגיל שנועד להציף את הקלות בה הודעות כזב מופצות עשה שימוש במאמר פיקטיבי והביא ל 400 ציטוטים שלו https://www.sciencealert.com/how-over-400-scientific-papers-cited-phantom-reference-never-existed-fake-research?fbclid=IwAR3uPogYUIOJkwULCtXlnln5p-3s9WE23f_HrGqiN5ROtO0-2jf0sjljCOQ

איך ניתן להתגונן מפני הודעות כזב?

ב'הרצאת טד' ביוטיוב, קריסטינה ניקולסון מציעה משהו מאוד פשוט: אחריות אישית לפני הפצה. [ראו: <https://www.youtube.com/watch?v=tRPDwSSjdOM>]. המנטרה שקריסטינה מקדמת היא Use care

before you share

האם אפשר לעשות יותר?

במסמך של מוסד שמואל, ניקי קונס ואני הצענו 3 שכבות הגנה בפני הקורונה [ראו: <https://www.neaman.org.il/EN/Protective-layers-in-the-war-in-Corona>].

הרעיון הוא לגבש שכבת הגנה אישית, מגן קהילתי ומגן מדינתי. בהקשר של הודעות כזב, יש לבחון רגולציה על מדיה חברתית, ברמה הקהילתית אפשר להיעזר באחרים כדי לוודא אמיתות הודעות כאלה ואחרות וברמה האישית, כאמור -- Use care before you share.

לסיכום --

האתגרים בהודעות כזב נוגעים בשלושה תחומים:

- איך לזהות
- איך להגיב
- איך להתגונן

[הפניה אל המצגת של פרופ' רון קנת כפי שהוצגה בדיון בעברית.](#)

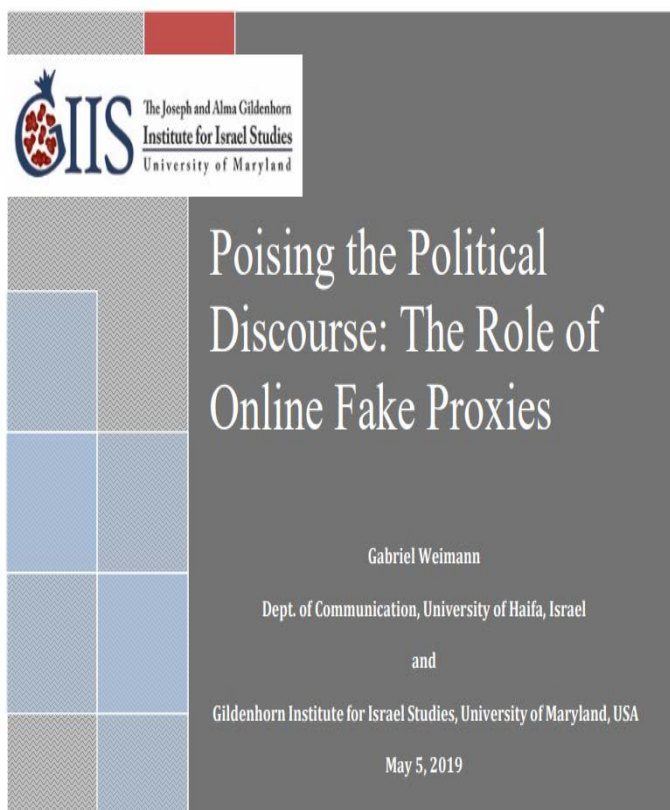
[הפניה אל המצגת של פרופ' רון קנת באנגלית.](#)

פרופ' גבי וימן

פייק ניוז הן חדשות מזויפות שמופצות במכוון, מתוך אינטרס ולצורך יצירת רווח פוליטי, אידיאולוגי או אפילו מסחרי.

פייק ניוז אינו דבר חדש אבל כיום יש לפייק ניוז פריחה ושגשוג מדאיגים שנובעים מהשילוב של יוצרים אינטרסנטיים ופלטפורמות תקשורתיות דיגיטליות ובעיקר רשתות חברתיות. פוליטיקאים מיהרו לזהות זאת ועושים בכך שימוש. חדשות כזב משמשות כיום גם ככלי נשק בידי מדינות, מפלגות, קבוצות טרור, קבוצות קיצוניות ועוד. ניתן לקרוא על כך בהרחבה בספרי (מ-2019) על תפקיד הפייק ניוז ב'הרעלת' השיח הפוליטי.

איור 4: ספרו של פרופ' גבי וימן

תעשיית הפייק ניוז נהנית מארבעה מאפיינים, או מימדים, של התקשורת החדשה:

1. **על ציר הזמן:** מהירות. זוהי עיתונות מהירה והמהירות היא מטורפת ומטריפה, (נמדדת בשניות, לא בשעות או ימים) מכשילה ומפילה בפת, מוליכה לכשלים (אילן רמון נחת בשלום, ב Ynet).
2. **על ציר העומק:** אין מערכות רב-שלביות, מעט שומרי סף במערכות, הכל רץ מהר וללא בקרה, מושגים קלסיים של עיתונות מקצועית (דסק, עורך) נעלמו.
3. **על ציר התחרות:** ריבוי עד התפוצצות של אתרי חדשות, בלוגים, עיתונות מקוונת, שכולם מתחרים על אותו קהל.

על ציר האיתנות: חולשה. למרבית הערוצים החדשים אין תשתית כלכלית איתנה, אין מודל כלכלי רווחי, השכר נמוך עד אפסי -- ולכן אין מימון לתחקירים,

יש 4 גורמים מובילים במערכת של יצירה והפצה של פייק ניוז:

"היוצרים" או המפיקים (פוליטיקאים, דוברים, מנהלי קמפיינים, יחצנים).

הפלטפורמות: לרוב ערוצי חדשות, רשתות חברתיות.

הקהלים (שפייק ניוז עבורם לעיתים זה סיפור טוב, בידור מרתק, ולעיתים הגשמת מאווים פוליטיים).

אבל יש עוד פונקציה אחת, נעלמה:

המפיצים. פייק ניוז נשען על ויראליות, על הפצה. על אנשים שעושים "Share", ששולחים לינקים לאחרים, שמספרים זה לזה. כן, זו חזרה לימיו של מודל הזרימה הדו-שלבית הישנה והטובה.

סיפור טוב ברשת לא מספיק. צריך מפיצים. אותו חלק אקטיבי בקהל שהופך, מרצון ובמודע או שלא, לסוכני הפייק ניוז. בלעדיהם זה לא עובד. מעט מאד עניין גילו המחקר האקדמי והתקשורת בסוכני הפייק ניוז -- מיהם, למה הם עושים זאת, מתי הם מצליחים ומתי לא.

תשומת לב מועטה יחסית ניתנת, לדעתי, לפייק ניוז מסוגים מסויימים ובהם:

1. פייק ניוז ב**פלטפורמות שאינן חדשותיות**. למשל, בסרטוני טיקטוק ובשיח בפלטפורמה זו מוצגות גם "עובדות" היסטוריות כוזבות, כמו הכחשת השואה ועוד.
2. פייק ניוז **במדע**: דווקא בסיסי נתונים ענקיים ('ביג דאטה') ופיתוח תוכנות סטטיסטיות מתוחכמות מאפשרות הפקת "ממצאים" כוזבים ואלה הופכים לחדשות, כביכול, אמיתיות (למשל בעת הקורונה התפרסמו "ממצאים" כוזבים על הסיבות למחלה, מניעתה ונזקיה).
3. פייק ניוז **כנשק**: יש שימוש בפייק ניוז על ידי מדינות, צבאות, ארגוני טרור וגופים פוליטיים. אלה חדשות כזב שבאות לפגוע, לפזר חרדות ואי-ודאות, לזרוע שנאה וקיטוב.

מה עושים?

הפתרון הוא שילוב של אמצעים התקפיים והגנתיים. **ההתקפיים** כוללים, למשל, הצעת חוק שהוגשה בימים אלה: על פי הצעת החוק תיאסר הפצת מסרונים משמות אנונימיים, תיקנע הפצת שמות מזויפים ברשתות החברתיות, ותיקנע הפעלת בוטים. כמו כן תידרשנה החברות לזהות מפיצי פייק ניוז ובוטים, במיוחד בתקופת בחירות. כמו כן, המלחמה נגד פייק ניוז תכלול חשיפה של מפיצים מרכזיים וזיהויים בפומבי, תוך חשיפתם לבייש ולתביעות נגד.

האמצעים **ההגנתיים**, החשובים לא פחות, כוללים, חינוך לנאורות דיגיטלית (כללי זהירות, איך לזהות פייק ניוז). כמו כן יש לעודד ולסייע לחברות וארגונים שבדקים ובוחנים אמיתות של ידיעות ומפרסמות תוצאות על זיהוי פייק ניוז, כדוגמת 'המשרוקית' עליה שמענו כאן.

[הפניה אל המצגת של פרופ' גבי יומן כפי שהוצגה בדיון.](#)

פרופ' אמנון רייכמן

במסגרת המעקב של הקהילה האקדמית, חשוב להתחיל עם ההגדרות של הפייק ניוז. חשוב לחשוף את מנגנוני המניפולציה של הפייק ניוז. בחשיפה יש אלמנט של שיימינג שמציג את מנגנון הפעילות, ומצד שני – זהו אמצעי לחיסון הציבור מפני מנגנונים דומים של הפצת ידיעות כוזבות. כאקדמאים ואנשי מדע חשוב להגדיר איפה האמת, ואיפה נכנס השקר.

חשוב להתייחס לאמנות הספין – מי הדובר, פריימינג, האם עושים הסטה והשטחה (לוקחים אירוע מורכב ומציגים אותו כטובים מול רעים).

ההגדרות האקדמיות מסייעות ליצירת משמעות. פייק ניוז זה הרבה יותר משקר. כשמקבלים משמעות – יוצרים עמדה (של כעס, הנעה לפעולה וכד'). הספין יכול להיות אמוציונלי.

אופן הפצת המידע עלול לגרום לפגיעה בחוסן הלאומי. מידע שמופץ ללא תהודה – לא יכול לפגוע בחוסן הלאומי. הגורמים שמשפיעים על ההפצה של המידע הם: ויראליות – הפצה מהירה ונרחבת, תזמון קריטי – פרסום המידע במועד שלא משאיר מספיק זמן לתגובה הולמת, ואקו צ'יימברס (echo chambers - 'תיבות תהודה').

הפייק ניוז הינו תופעה ישנה. הוא התחיל עם המצאת הדפוס. כשהעיתונים והעיתונאים הבינו את האינטרסים הכלכליים – החלו מלחמות האינפורמציה (לדוגמה, תהליכים שהובילו למלחמת העולם ה-I). צריך לדעת איך לבקר את הכח הבלתי מוגבל של העיתונות. גם במדינת ישראל – הפייק ניוז קורה בגלל אינטרסים כלכליים של מו"לים, וצריך להכיר אותם. התפתחות הכלים הטכנולוגיים של רדיו וקולנוע תרמו לתהליכים שתרמו לפרוץ מלחמת העולם ה-II.

הטכנולוגיה החדשה טובה ומאפשרת דמוקרטיזציה, אבל היא גם מסוכנת משום שהיא מאפשרת דיסאינפורמציה מכוונת. כאקדמאים יש לנו אחריות לחקור את מי זה משרת, ולחשוף את ה-intent. מה שמטריד בפייק ניוז בעיקר – זה לא אמת או השקר, אלא ה-social control. אנחנו חיים בעידן שמאפשר יותר שליטה חברתית מבעבר.

מה עושים עם זה ?

חופש הביטוי חשוב ואין לפגוע בו.

מי יכול לטפל בפייק ניוז ?

פלטפורמות כמו 'המשרוקית' עשויות לסייע בתהליכי הטיפול בפייק ניוז יותר מהרשויות הממשלתיות. איך אפשר לעשות זאת ?

באמצעות דיון בשיקולי עריכה. צריך לחשוף את שיקולי העריכה ולחשוב על פתרונות יותר נכונים. יש בעיות של רייטינג ועלות/תועלת שמקשות על הטיפול בנושא. צריך לחשוב איך מציגים את המידע ואת הפייק ניוז. מבחינת דרך ההפצה – יש שיטות לעיכוב הפצת המידע (delay).

די-פאקטינג – חשיפת המידע מחוץ לאקו צ'יימבר שלו ואז קל יותר לראות שהוא פייק.

Process – הליכי הצפה לתלונות מול הרשתות החברתיות; ה-reasoning של הפלטפורמות החברתיות צריך להיות יותר שקוף (למה הוחלט כך או אחרת, ואלו טענות נטענו). ככל שיש יותר פורומים ציבוריים שיטפלו בנושאים אלו, אפשר יהיה לצמצם את הבעיה

השופט (בדימוס) חנן מלצר

ההגדרה שאני נותן ל-Fake News (חדשות כזב; להלן בקצרה FN):

פרסום דברים, או הפצת מידע בידיעה שאלה אינם נכונים, או פעולות שנעשות בהקשר זה ובאותו אפיון – בחוסר תום לב, או בצורה מאורגנת ומסוויית. ה-FN לא חייבים לענות בהכרח להגדרת לשון הרע (כמשמעה בחוק איסור לשון הרע, תשכ"ח-1965), אף כי הם יכולים, בנסיבות מסוימות, להיחשב גם לשון הרע.

הטיפול בנושא קיבל תנופה בעקבות חשיפת פרשת Cambridge Analytica

ראו לאחרונה את ספרו (המתורגם) של כריסטופר ויילי משחקי מוח – כיצד השפיעה פרשת קיימברידג' אנליטיקה על תוצאות הבחירות בארה"ב (2021).

איור 5: הספר 'משחקי מוח' של כריסטופר ויילי

הקשיים העומדים בפני בלימת התופעה:

ההגנה החוקתית המתחייבת מהזכות החוקתית לחופש הביטוי.

ההסמכה הסטטוטורית הנדרשת מכוח עיקרון חוקיות המינהל ו"פיסקת ההגבלה", הקבועה אצלנו בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו – לכל פעולה של רשות שלטונית הפוגעת בזכויות הפרט.

החסינות שניתנה בארה"ב ל-ISP's (Internet Service Providers) מכוח סעיף 230 ל-Communications Decency Act 1996 (CDA).

התמודדות עם הסוגיות הנ"ל נעשתה על ידי, בכובעי כשופט, במסגרת מספר החלטות שיפוטיות:

- בעת מערכת הבחירות לכנסת (ראו: תב"כ 8/21 עו"ד שחר בן מאיר נ' מפלגת הליכוד, ואח' (27.01.2019), שם נקבע כי החובה הקיימת בדיני התעמולה הנוכחיים – לחשוף את זהות המפרסם באמצעות מודעות מפלגתיות – חלה גם ברשתות החברתיות בפרסומים שנערכים, או ממונים ע"י רשימות לכנסת, או מפלגות, או מי מטעמן;
- עיינו גם: תב"כ 33/22, שם נקבע כי מכוח דיני התעמולה – אין להתערב **בתוכן** של פרסום מפלגתי, ולחסום אותו, אפילו הוא איננו נכון או מטעה, זאת בשל חשיבות חופש הביטוי הפוליטי, ובלבד שמי שעומד מאחורי הפרסום מזוהה (בארה"ב יש פסיקה סותרת במקרים מסוימים, שבהם ברור חד-משמעית שהפרסום שקרי).
- במצבים שבהם יש פניה מצד הרשות הממשלתית – לרשתות החברתיות כי תשקולנה להפעיל את הנהלים שלהן בדבר: הודעה והסרה (Notice and Take Down), זאת כאשר עולה חשש להפרות של חוק מקומי, או לפגיעות בביטחון המדינה, או של "כללי הקהילה" שלהן. סוגיה זו נדונה בפסק דין הפרישה שלי (בג"צ 7846/19 עדאללה) – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל נ' פרקליטות המדינה – יחידת הסייבר (12.04.2021), שם פסקתי כי פניה שכזו אפשרית בעקרון, בסייגים שונים, ואולם יש להגביר, במידת האפשר, את השקיפות לגבי אופי הפניות ופרטיהן.

מה עוד ניתן וראוי לעשות?

1. הרחבת פעילות של ארגונים הבודקים פרסומים שונים, ומשתדלים להעמיד דברים על מכונם (במתכונת 'המשרוקית').
2. הסדרה סטטוטורית נוספת – ברמה של חקיקה ראשית. זאת בצד החוקים הקיימים ומגבלותיהם, כמו:
 - א. חוק איסור לשון הרע, תשכ"ה-1965.
 - ב. חוק סמכויות לשם מניעת ביצוע עבירות באמצעות אתר אינטרנט, התשע"ז-2017.
 - ג. חוק המאבק בטרור, התש"ע-2016 ותחיקת בטחון מכוח תקנות ההגנה.
 - ד. סעיף 352 לחוק העונשין, התשל"ז-1977 (איסור פרסום שמו של מתלונן בעבירות מין).
 - ה. סעיף 34 לחוק אימוץ ילדים, התשמ"א-1981 (איסור על פרסום זהותם של הגורמים המעורבים באימוץ ילדים).
3. עידוד יוזמות חדשניות, מהן פרטיות, כגון:
 - א. ה-Oversight Board, שהוקם בעזרת פייסבוק -- ובלבד שגופים כאלה ישמרו על עצמאותם והחלטותיהם ימומשו.
 - ב. שימוש בטכנולוגיית הענן (עיינו: Yochai Benkler, "Degrees of Freedom, Dimensions of (Power", 145 DAEDALUS 18 (2016).
 - ג. רעיונות שהוצעו על-ידי מיכה גודמן בספרו החדש: מהפכת הקשב (2021).

4. אסדרה של ההתנהלות האנונימית ברשתות, כך שהאנונימיות תותר ככלל (בכפוף לחריגים מסוימים. כמו, למשל, בעת עריכת תעמולת בחירות וכן בנושאים ביטחוניים מסוימים), יחד עם זאת האנונימיות תהיה מותנית בכך שהרשתות החברתיות תאגורנה אצלן מידע על המפרסם ותאפשרנה גישה אליו במקרים המתאימים שבהם הייתה הפרה של החוק המקומי, או הוראות הביטחון, או אי-ציות לצווים (בדומה למה שמקובל היום לגבי מכתבים למערכות העיתונים).

סיכום

מושג ה-FN הוא אכן חמקמק והנושא מאתגר – כפי שמופיע בכותרת דיונונו היום – ויש לו השפעה נרחבת הן על החוסן הלאומי, והן על זכויות הפרט. יחד עם זאת, בעזרת תורת האיזונים שפותחה במשפט הציבורי הישראלי, לרבות עקרון "הזהירות המונעת", בצד ההבנה שניתן להתאים את הכללים הישנים והטובים למציאות החדשה ולטכנולוגיות המתפתחות – לא אלמן ישראל.

יפה לכאן אמירתו של שופט בית המשפט העליון האמריקאי, סטיבן בריייר, שדרש כי התאמת הנורמות המשפטיות לטכנולוגיות החדשות משולה ליין ישן שמשתבח עם הזמן, אבל יש להעתיק אותו לכלים חדשים ומודרניים (צוטט על ידי ב-ע"א 9183/09 פרמייר ליג נ' פלוני, פ"ד ס"ה (3) 521 (2012)).

מר זוהיר בהלול

המיעוט הערבי איננו חלק ממה שמכונה "חוסן לאומי".

החוסן הלאומי הוא נחלתו של הרוב בלבד!

התקשורת, דווקא התקשורת, היא שהפכה את תרבות "הפייק ניוז" לחלק בלתי נפרד מעולמה.

עיתונאים נכנסים לאולפנים מחומשים בטלפונים הניידים שלהם ושום שיח באולפן אינו מסיח את דעתם מהם, מהודעות שמגיעות אליהם והם מבלי להצליב מידע, מבלי לבסס את אמירותיהם על מקורות ומבלי לומר את דבריהם בשם אומרם, אינם מהססים ומעבירים לציבור – תחת קדושת "הידיעה המיידית" – מידע בלתי מבוקר, לעיתים קרובות מבוסס על מידע שקרי, שתול, ואינטרסנטי.

ציבור הצרכנים אינו מודע לכך והוא צורך את החומרים האלה בשקיקה. ויותר חמור – העיתונאים ואנשי התקשורת שבזדאי מודעים לכך, אינם נרתעים, אינם מגלים אחריות עיתונאית מינימאלית ונופלים חדשות לבקרים במלכודת.

כך הופכת תרבות "הפייק ניוז" להמונית ולגיטימית, ללא בושא וללא כלימה.

ולסיום, בליבי חשש כבד:

הצרכן הזמין ביותר "לפייק ניוז" הוא הצרכן הערבי. הוא, המיעוט הערבי, שנופל בשבי "הפייק ניוז" בגין יחסה של המדינה אליו. הואיל והוא מודר, אז קל לו יותר לצרוך מידע אנטגוניסטי כנגד ה'מיינסטרים', שהרי הוא איננו שם.

כל מידע או דיווח שקרי הוא דיווח מבורך מבחינתו של המיעוט הערבי שאוהב לצרוך אותו, מאמין לו וטוב לו איתו – כי הוא פוגעני, ומתיישב עם עמדתו האנטי ממסדית!

וכך, לצערי, סוגיית "הפייק ניוז" הפכה בקרב רבים מהחברה הערבית בארץ למעין "אופיום להמונים".

מר עידו גל וגב' אביה גבר

- ע"פ הסקר שערכנו (ראו פרטים למטה), רוב בני הנוער אינם יודעים לזהות פייק ניוז. חלק מודעים לכך, וחלק מאמינים שהם יודעים לזהות, אך למעשה, אין להם הכלים הדרושים לכך.
- בהתייחסות לשאלה כזאת, אנו יוצאים מנקודת הנחה לפיה פייק ניוז מתייחס לדיסאינפורמציה בלבד, אך לעניות דעתנו, מדובר במושג רחב יותר - שכולל גם שימוש מטעה בכלי התקשורת, דוגמת תמונה לא תואמת לכתבה בכוונה תחילה (למשל, תמונה של חרדים בכתבה על עלייה בתחלואה שאינה עוסקת כלל בחרדים).
- כששאלנו כיצד יש להתמודד עם הבעיה, עלו שני כיווני חשיבה עיקריים לפתרון: הימנעות מראש וחינוך להתמודדות. בין הפתרונות שהועלו, ניתן לראות פיקוח משטרת, חינוך נכון בבתי הספר לחשיבה ביקורתית, העלאת מודעות, קנס, עידוד הצלבת מקורות והפצת המידע האמין ע"י גורמים מוסמכים מלכתחילה.
- היו מעטים שהציעו להגביל כליל את יכולת האנשים להפיץ מידע כוזב ברשתות, ולאפשר רק לארגונים מוסמכים לעשות כן, אך דבר זה מותנה בהסכמתנו לעבור מתבנית חשיבה בינארית לפרגמטית בכל הקשור למשחק סכום האפס בציר שבין חופש הביטוי לבין מידע אמין ברשתות. במילים אחרות, דבר זה פותח צוהר לדיון חדש: באיזו מידה אנו מוכנים להגביל את חופש הביטוי למען שמירה על הציבור מפני מידע כוזב.

המשתתפים בסקר כוללים בני נוער, בגילי 15-19. בחלוקה מגדרית לא עסקנו. השאלון הופץ בוואטסאפ לקבוצות הבאות:

שתי קבוצות, שיחדיו כוללות את כל שכבת י"א (אלו שעולים לכיתה י"ב) בבית הספר הריאלי (שכבה שמונה כ-450 בני נוער בגילי 16-17); קבוצת מדריכים צעירים מכל הארץ בחוגי הסיירות של קק"ל (קבוצה שמונה כ-234 משתתפים, בהם בני נוער בגילי 16-19); קבוצת אגודת נוער מוזיקלי בישראל (גילי 15-17, בערך כ-70 חברים); קבוצה של משתתפי קייטנת תורת המספרים וקומבינטוריקה בטכניון (גילי 15-17, כ-20 חברים).

פירוט השאלות והמענים מוצג בנספח מס' 1.

מר עודה בשאראת

נאמר כאן שפייק ניוז הוא "מקצוע" עתיק, אך בנוסף לכך הוא גם מקצוע משתלם. הנה בנימין נתניהו זכה בבחירות ב-2015, כאשר הפיץ פייק ניוז ש"הערבים נעים בכמויות אדירות לקלפיה", משפט זה הביא לו עוד כמה מנדטים והכריע את הבחירות לטובתו.

עוד פייק ניוז מבית היוצר של נתניהו היה בטענה שבחברה הערבית יש זיופים בבחירות. המערכת המשפטית ידעה שהדבר לא נכון, אך לא מיהרה להכחיש, כבוד השופט חנן מלצר הכחיש, אחרי הבחירות, שיש זיופים. מן הראוי היה שהכחשה הזו תתפרסם בזמן אמת. כי כאן לא מדובר בחופש ביטוי אלא בהסתה נגד ציבור שלם.

(נוכח הערתו של השופט מלצר לגבי נכונות העובדות, עודה בשאראת התנצל על אמירתו – א.א.)

לדעתי פייק ניוז מתבטא בכמה דרכים:

- להעצים ידיעה, גם אם היא נכונה, לממדים מעבר למשקלה בתוך המרחב התקשורתי. אני זוכר שבאירועי אוקטובר 2000 אחד העיתונים הנפוצים, פרסם תמונה על כל העמוד הראשון, של צעיר ערבי רעול פנים, אשר נושא בידו אבן שמתכוון להשליכה. הייתה הרגשה שבאבן זו הערבי הצעיר עומד לחסל את מדינת ישראל.
 - פייק ניוז בסגנון ספרו של ג'ורג' אורוול, 1984, כאשר משנים את מיקום הדמויות. העיתונות הישראלית, מציגה, לרוב, את האזרחים הערבים, המוזרים והמקופחים, בתור סכנה קיומית.
 - ההקשר: כלי תקשורת אובייקטיבי מציג את הדבר הרע שנעשה וגם את ההקשר הכולל, ומנסה להסביר מה הרקע. מאידך, פייק ניוז מתעלם מהרקע להתרחשויות.
- יש עוד הרבה דברים, שקשה במעמד זה להרחיב עליהם. אך אסיים בציון דבר עצוב: אנחנו, הערבים, מחוסרי קול במדינת ישראל – אל מול השופרות האדירים של הממסד כאן: שלושה ערוצי טלוויזיה ותחנות רדיו ארציות ואזוריות, שאין בהם כמעט אף ערבי, עיתונים ענקיים שהערבים מסוקרים בהם לרוב בצד השלילי, ולא להכביר כאן על חינמון לתפארת של הימין הקיצוני... לערבי אין סיכוי להשמיע קולו, ולרוב מראיינים אותו במתכונת של חקירה בתחנת משטרה. עצוב.

תא"ל (מיל.) רון כתרי

- מקור דבריי בעיקר מההתנסות האישית, בתפקידי כדובר צה"ל בעת האינתיפאדה השנייה. אזכיר כי במהלך מבצע "חומת מגן", חווינו גל של פייק-ניוז [להלן FN], או 'ידיעות כזב', ברשתות ובחלק מאמצעי התקשורת, ששיאם היה ב"נפילת מסוק ובו סגן הרמטכ"ל בוגי יעלון ו...בנו".
- אני רואה חשיבות רבה בניסיון להגדיר, **מהם FN** [כפי שהוצעו כאן ע"י אחדים מהמשתתפים] וחשוב שנזכור שאין מדובר "רק" ב-NEWS, כי אם במידע בצורתיו השונות ובאפיקי זרימה מגוונים [כדברי פרופ' וימן, כאן].
- ראוי לנסות ולפתח/ **להגדיר כעין "סקאלה"/ מידרג** של היקפי/עומקי הנזק, שגורמים ה-FN. לא כל שביב מידע מופרך/ מעוות יש בו נזק, ולעומת זאת עלולים ה-FN לגרום נזק ממשי, אפילו ביטחוני. אחד משורשי הקושי בהתמודדות – **אין לנו זמן וסבלנות לבדוק** את המידע, אלא "זורמים הלאה"...
- FN יקצאו בכל תחום בחיינו, לא רק בחומר ה"עסיסי" לכאורה במישור המדיני/ פוליטי/ ביטחוני. יחד עם האמור לעיל ["אין זמן"], הופכים ה-FN – בהעדר הפרכה ו/או תגובה – ל"**לגיטימיים**" [בוודאי בקרב ה"המון" = הציבור הרחב, שברובו הינו צרכן "הדיוט" שאין לו דרך לנתח ולבחון המידע המוגש/ מטופטף לו...].
- לעניות דעתי, מעבר לעיסוק האקדמי בסוגייה, הדרך היחידה, אף כי סייזיפית בעליל, להתמודד עם התופעה המכונה FN, מצויה בתחומי **החינוך-לחיים**: מודעות; זהירות; ניתוח החומר המוגש לשולחננו ובתמצית: **חינוך לאזרחות** נכונה, שתהיה ראויה. ביקורתית, ספקנית... ללמד ולעודד **הצבת שאלות** [חשובות פי כמה אפילו מה...תשובות], לעודד **אכפתיות** ואי-הסכמה עם קבלת-הדין נוכח אפשרות של FN ב"מגרש". את זאת יש לעשות הן בבית, הן במערכת החינוך, בכל מישורי הפעולה המגוונים. תהיה בכך, לעניות דעתי, תרומה של ממש ל"חוסן החברתי". לא פחות.

ד"ר שירלי אברמי

לטעמי, הדיון צריך להתחיל ביצירת הגדרה המקובלת על הכל. דווקא בגלל שמדובר בנושא פופולרי, מדובר ונפוץ, עלול להיווצר מצב שבו אנשים שונים, בבואם לדון בו, אינם עוסקים בהכרח באותה הסוגייה. השלב המקדמי צריך לכלול, בנוסף להגדרה מוסכמת, גם מענה על שאלות כגון: האם מדובר בהפצת חדשות כזב – News – או בכל ידיעת כזב, גם אם אינה בהכרח חדשותית; ומה מקומם של השחקנים השונים בשרשרת ההפצה – יוצרי הידיעות, המפיצים בזדון, והמפיצים בשוגג?

יש לחדד ולהרחיב את הקשר בין פייק ניוז לבין חוסן. הפצת ידיעות כזב אינה פוגעת רק באמון הציבור בדמוקרטיה ובמוסדותיה: היא פוגעת בדמוקרטיה ובמוסדותיה עצמם, בין השאר בפגיעה ביכולת של קובעי המדיניות ושל מקבלי ההחלטות – ובכלל זה הציבור כולו – לקבל החלטות על סמך נתונים. השאלה עד כמה, והאם בכלל, ניתן להאמין למנהיגים, לתקשורת, לידיעות המופצות ברשתות החברתיות, שמפיציהן בחלק מן המקרים אינם ידועים, היא שאלה מרכזית בקפיצת המדרגה שעובר הנושא במאה העשרים ואחת.

מהפכת המידע גרמה לכך שלראשונה בהיסטוריה הן החשיפה לידיעות, והן עצם יצירתן והפצתן, נתונים בידי כל אחת ואחד. זהו מצב שיש בו יתרונות גדולים, וסכנות עצומות, שהפצת 'פייק ניוז' היא אחת מהן. גם בעבר יכלו מנהיגים להיבחר על סמך נתוני כזב, יפויי-מציאות ושקרים; היכולת לייצר מציאות מדומה אף היא אינה חדשה, אך עוצמתה מוכפלת מאות ואלפי מונים באמצעות יכולות טכנולוגיות שהולכות ומתפתחות, ומאפשרות אף הן שימושים נרחבים בהן לטובה, אך גם לרעה.

יש להניח שהפצת ידיעות כזב הייתה קיימת מרגע שנולדה הפצת ידיעות, כלומר מערש האנושות ומעצם למידת היכולת לתקשר ולהעביר מידע. הכזב מייצר כוח למי שמפיץ אותו, וגם השאיפה לכוח הינה חלק מהקיום האנושי. מה שמיוחד בתופעה בגלגולה הנוכחי הם העוצמה והמהירות של יכולת ההפצה הוויראלית; האפשרות לייצר לא רק ידיעות כזב אלא עולם שלם - "מציאות כזב" (כדאי להזכיר בהקשר זה את הסרט 'המופע של טרומן' משנת 1998, שכבר אז עסק ביצירת מציאות מדומה, התפורה למאפייניו של משתמש יחיד); האלימות ברשתות החברתיות, שמייצרת סכנה לאלימות שעלולה לפגוע בחפים מפשע, גם כתוצאה מידיעות כזב; וזהות העומדים והאינטרסים מאחורי הפצת פייק-ניוז.

מגפת הקורונה מספקת שיעור מרתק בזמן אמת בדבר חשיבותו של אמון הציבור במידע, במנהיגים והמומחים המספקים אותו, ובסכנה בהיעדרו. השיעור הזה מרתק במיוחד משום שההחלטות שאמורים מדינות, מנהיגים ואזרחים לקבל הינן במקרים רבים החלטות בתנאי אי-ודאות, שהמידע שצריך להיות בידיהם על מנת לקבלן משתנה, ונלמד תוך כדי מאבק העולם במגפה.

מה ניתן לעשות?

פיקוח של מדינות ושל גופים ציבוריים עשוי לצמצם את ממדי הסכנות, אך לא ימנע אותן לחלוטין. כיוון שאחת מהשלכות מהפכת המידע היא ביטולם של הגבולות המדיניים במובנים רבים, גם ההתמודדות צריכה להיעשות ברמה הגלובלית ותוך שיתופי פעולה על-מדינתיים. בנוסף, חשיבה ביקורתית היא כלי שניתן וצריך ללמד, החל מגילאים צעירים ביותר. בעיני היא גם הייתה ונותרה משימתה העיקרית של האקדמיה. המלצתי בהקשר הזה על שימוש גם ב'תחושת בטן' אינה מילה נרדפת לעשיית קסמים על-חושית. תחושת בטן מבוססת על ניסיון, על ידע, על הפקת תובנות, ועל למידה. היא אינה סותרת את הכלים העיקריים, המסורתיים, של הצלבת ואימות נתונים, בדיקת עובדות וחשיבה ביקורתית על מקורות: היא יכולה להיות אחד המניעים להן.

בעבר ידעה האנושות להגן על עצמה באופן גלובלי במקרים של סכנה. כך נקבעה ב-1948 "הכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות אדם", בעקבות מלחמת העולם השנייה והשוואה; והצהרת הלסינקי ב-1964, שקבעה עקרונות אתיים גלובליים למחקרים רפואיים הכוללים ניסויים בבני אדם. יתכן שגם שימוש ברמה הגלובלית והמדינתית בשקרים המתחזים לאמת יכול להיחשב כמעשה המאיים על האנושות כולה. ככזה, אולי יש מקום לייצר פתרונות אתיים ל"באי עולם", גם במאבק העולמי בפייק ניוז.

עו"ד אמי פלמור

בתור מי שיושבת בגוף שאמור מצד אחד לשמור על חופש הביטוי, ומצד שני – לשמור על כללי המשפט הבינלאומי בנוגע לזכויות אדם, צריך לומר שיש עדיין זכות אדם שנקראת להגזים, להיות פופוליסטי, לשקר (לא בבית משפט).

סיפור ההרחקה של טראמפ מפייסבוק – מהווה דוגמה טובה למקרה שבו תהליכים של פייק ניוז הפכו לאיום ישיר על הדמוקרטיה האמריקאית ולכן משפיעים על החוסן הלאומי. ההרחקה של טראמפ מהפלטפורמות החברתיות הגיעה לדיון במועצת התוכן של פייסבוק <Oversight Board> שכוללת 20 אנשים, ביניהם – משפטנים, ראש ממשלת דנמרק לשעבר, עיתונאים, פרופסורים מכל רחבי העולם, ופעילי זכויות אדם.

המושג פייק ניוז רחב מאוד, אי אפשר לנתק אותו מהעיסוק המכוון בהפצת מידע כוזב וההשפעות שיש לפעילות כזו, ובמקביל – הירידה באמון כלפי הגופים הסמכותניים – שפעם נשאנו אליהם את עינינו והאמנו שהם יתנו לנו תשובות, מתוך הנחה בסיסית שהם אומרים אמת.

'המשרוקית' מהווה דוגמה טובה לגוף פרטי שעוסק בתופעה של פייק ניוז ומוכיח שאפשר להשפיע על פעילות של פוליטיקאים.

ישנם מספר אמצעים שננקטו במסגרת הניסיונות לטיפול בפייק ניוז, אחד מהם הינו Interception – התוסף שמופיע בטוויטר ובפייסבוק ומאפשר להקליק כדי לעבור למידע רלבנטי באתר של גוף רשמי ואמין (כמו ארגון הבריאות העולמי).

הקישור בין פייק ניוז לקורונה מחייב ביקורתיות. על פי כללי המשפט הבינלאומי, בהחלטה להגביל חופש ביטוי אמור להיות גם מימד של מידתיות. אחת הסיבות להקמת מועצת התוכן הייתה אירועים שבהם תכנים שהופיעו על הפלטפורמה החברתית (פייסבוק) גרמו לנזק בעולם האמיתי (כמו ההמלצה על שתיית אקונומיקה).

במבט לאחור על שנה וחצי של מגיפה, תקופה ארוכה שבה אנשים היו מבודדים ורחוקים מהקהילה, צריך לזכור שהפצת ידע ואינפורמציה בסיסית היא כלי מאוד חיוני, והיישומים צריכים להיבחן על רקע היכולת לייצר מנגנונים מבקרים.

במבצע "שומר החומות" הייתה בקורת על הפצת פייק ניוז ע"י גופים ממשלתיים (דיבורים על כניסה קרקעית וכד'). השאלה אם עדיין מותר להיות מניפולטיבי וערמומי. צריך לומר שהמטרה לא תמיד מקדשת את האמצעים, אבל נשאלת השאלה אם יש מקרים שבהם ניתן לעשות שימוש באמצעים מהסוג של הסוס הטרויאני -- בסיטואציות שמחייבות אמצעים מסוג זה, ומי צריך לשמור על טוהר בהקשר של חופש הביטוי (עם דגש על פעולות של דובר צה"ל, בעלי תפקידים ממשלתיים שונים, מערכת המשפט וכד').

ישנה סידרה של כלים שאמורים להפחית את הרמה של פייק ניוז והסיכונים שלה: שקיפות, דיאלוג מסוג אחר, קיום מנגנוני ביקורת (לדוגמה: הקמת גוף ביקורת על הפרקליטות).

הסיפור של זדורוב יכול להדגים את הנושא שכולם נהיו מומחים משפטיים, ובסידרת הטלוויזיה שנעשתה על הנושא הצביעו על רוצחת, שבדיעבד מסתבר שאינה אשמה.

לסיכום, במקום לומר שאי אפשר לעצור את הפייק ניוז, צריך להיאבק על האמינות, השקיפות והרלבנטיות של הגופים הסמכותניים שאמורים לעשות את העבודה המעמיקה (ולהם אין הזכות להיות שטחיים) כדי להתמודד עם הגלים של הפייק ניוז ולהתמודד איתם בהקשרים הנכונים.

צריך להבחין בין ידיעות שטותיות, לבין מידע מסכן חיים.

מר רועי פולקמן

1. בתור בעיית ההגדרה. מקובל בתהליכי מדיניות להתחיל בתופעה הבלתי רצויה. והיא איננה פייק ניוז. התופעה הבלתי רצויה היא העדר יכולת הן של הציבור הרחב והן של מנהיגים ומומחים לנהל שיח מבוסס-עובדות ומבוסס-אמת. תופעה זו מובילה להיחלשות האמון ולהקצנה. אלו תופעות שצריך למדוד ולהבין את המגמות שלהם. העדר הבהירות ביחס לתופעות אלו איפשר שיח כאלו 'אין חדש תחת השמש'. ולא כך הוא. יש הידרדרות דרמטית באמון, בעובדות, ובגורמים המייצגים אותם במשך עשר השנים האחרונות. הפרספקטיבה צריכה להיות משנות החמישים ועד היום. במסגרת תפקודה של הדמוקרטיה. אין ערך בדיון על חוסן לאומי מאז ימי התנ"ך. השאלה על השולחן היא האם יש פגיעה ביכולת לנהל שיח מבוסס עובדות אמת ואמון בעקבות ידיעות כזב בדמוקרטיות במהלך השנים האחרונות. התשובה היא חד-משמעית כן. המשבר הפוליטי קשור בזה. המהומות ב'שומר חומות' קשורות לזה ועוד.
2. בשל העדר הבהירות וההגדרה הדיון גלש למקומות לא רלוונטיים. הונאות באינטרנט אינן פייק ניוז. וגם הונאה צבאית איננה פייק ניוז. אסור להפוך התופעה ל"קטשופ", ולערבב מין בשאינו מינו.
3. המחיר של פירוק היכולת לדבר על עובדות ואמת הוא שכל שנתר הוא רק המנהיג הכוחני. אין יותר למי להאמין. ולכן אאמין רק למי שאני רוצה ללכת אחריו. זה כמובן מפרק לגמרי את היכולת לביקורתיות ההכרחית לדמוקרטיה. כמו שאמר טראמפ: "גם אם אשגר כדור מאקדח במישהו באמצע כיכר הטיימס בניו-יורק -- התומכים שלי לא יעזבו אותי".
4. בגדול מה שצריך לעניין בסוגיית הפייק ניוז הוא:
 - **הטעיה מכוונת.** בעיקר על ידי קבוצות מאורגנות (לא שקר של פוליטיקאי או של אזרח בודד) – מפלגות, מדינות, תאגידים.
 - **הוויראליות של ההטעיה.**
 - **הטעיה ע"י בעלי מקצוע,** האמורים להיות גורמים מוסמכים. בדגש על עיתונאים, אנשי שירות המדינה. אנשי אקדמיה וכו'.
5. סוגיית תפקידם של בעלי מקצוע בעולם פייק הניוז וההטעיה.
 - בניגוד למה שאמר שיזף -- לא טענתי (בהערת ביניים) שצריך הליך רישוי של עיתונאים ע"י המדינה. ואני מבקש שלא תצא אמירה כזו בסיכום. מה כן אמרתי? שיש מקום לייצר תו-איכות למי שקורא לעצמו עיתונאי, כדי שיהיה ברור מי הוא עיתונאי ומי הג'יגן. דרך אגב גוגל התחילו עם זה וגם פייסבוק, תחת הכלי שנקרא trusted source. וזה הכיוון שאני מדבר עליו. למשל. חברות בגוף תקשורת מוכר אשר עומד במספר כללי אתיקה בסיסיים, כגון פרסום מקורות המימון של אותו גוף (לא מאוד שונה מחוק העמותות). למה? כיון שברור שאם כל אחד יקרא לעצמו עיתונאי, גם אם מדובר באדם שמקבל כסף כדי לשקר או כדי לקדם אינטרס, הרי שאין יותר עיתונות ותקשורת במובנה ככלב שמירה של הדמוקרטיה. זה דומה בעיני לכך שיהיה מותר לכל אחד לקרוא לעצמו רופא או עורך דין. באותו רגע אין משמעות למקצוע. ויש כרסום באמון.
 - באופן כללי, אחת הסוגיות המרכזיות היא האחריות שיש על בעלי מקצוע בהקשר להטעיה מכוונת. לא דומה חבר סגל בטכניון שיפרסם שקר מכוון במחקר אקדמי כפוסט שקרי של אזרח בפייסבוק.

6. המדיום הוא המסר. הכלים להפצת מידע אינם ניטרליים. הם מופעלים ע"י אלגוריתמים מכווני תשומת לב. ומייצרים בועות שיח ומחשבה. מקדמים שקר וקיצוניות. אנחנו יודעים שכך עובד מנוע החיפוש גוגל. כך עובדת פייסבוק. טוויטר. טיקטוק ואחרים. ולכן העיסוק במדיום, בדרך בה מידע מונגש לציבור, הוא קריטי. המציאות היום לא דומה לימי ראשית הדפוס. יש כלים חדשים שבאופן מובנה מייצרים פרוק של האמת.

7. קיומו של המדיום החדש + פרוק האמון בבעלי תפקיד שתפקידם להילחם בדיסאינפורמציה מקל מאוד את היכולת לייצר מניפולציות על הציבור. ויש חשיבות לחפש ולגלות את כל השיטות בהם ארגונים קיצוניים וגורמים בעלי אינטרס מובילים להטעיות המוניות. השורה התחתונה קשורה בהבנה שיש גורמים קיצוניים שתכלית פעולתם לייצר הקצנה. וצריך להבין כיצד זה עובד אם רוצים להתגונן.

שורה תחתונה. מה עושים?

1. ברור שחינוך לאוריינות דיגיטלית זה הבסיס. וצריך לקדם זאת. אבל חד-משמעית לא יספיק להגיד אחריות אישית. אני מזכיר, צריך למדוד השפעות. ואנחנו נראה החמרה הולכת וגדלה. אי אפשר לגלגל עיניים ולהגיד מודעות וחינוך. זו אי הבנה יסודית של המצב.
2. **מלחמה בטרוריסטים.** אחד הדברים הראשונים הוא להדליק זרקור חזק וממוקד על גורמים העוסקים בקידום שקר והטעייה. בדיוק מה ש fake reporter עושים. לסמן ולנתר מקורות הטעייה שיטתיים. ולחשוף מי הם ומי עומד מאחוריהם. למשל. אם בנוסף ל'משרוקית' הייתה מתפרסמת רשימה של העיתונאים המובילים בפרסום מידע מוטעה. כמו עם פוליטיקאים. היינו מתחילים לראות תגובה של אכפתיות מעצם היותך גורם ידוע ומסומן של הפצת שקרים וטעויות. זה צריך להיות פרסונלי. וממוקד.
3. **אתיקה, אתוס, שקיפות ונורמות לבעלי מקצוע.** לאזרחים מותר לשקר ולהטעות. זה עניין של חינוך ונורמות הקשורות באמון. אבל בהחלט יש מקום לייצר כללים ביחס למצופה מבעלי תפקיד. כמו שקצין בצבא שיתפס כמי שמשקר באופן קבוע הדבר יפגע בקידומו. מנגנונים דומים צריכים להיות מופעלים על עיתונאים, אנשי אקדמיה אנשי מגזר ציבורי וכו'.
4. **איסור חוקי על הטעייה ממומנת ומאורגנת.** בודאי בהקשר לבחירות. תיקון מתבקש לחוק מימון תעמולה. למשל איסור על תאגידים לממן קמפיילים בוטים. וחובה שכל פעולה ממומנת תהיה מזוהה ושקופה.
5. **שינוי כללי המשחק של הפלטפורמות.** חייבים לטפל בענקיות האינטרנט. הם המצע עליו צומח השקר ואי אפשר לשחרר אותם מאחריות. זה דיון חשוב נפרד וממוקד. מפרוק שלהם כדי להבטיח תחרות (ברור שאם כל העולם עובד רק עם מנוע חיפוש אחד הרי שאין גבול ליכולת המניפולציה) ועד התיקון הפשוט והדרמטי שהעלה השופט מלצר. תיקון 230. כמו בעיתון. שלא תהיה חסינות מפרסום פוגעני או מטעה. ואם יקפצו ויגידו 'אנחנו רק פלטפורמה' -- אז אפשר להחריג בין אחריות לדיווח מטעה או פוגעני של יחיד לבין פרסום בפלטפורמה ע"י גורם מאורגן (מפלגה, מדינה, עמותה, תאגיד). פרסום שקרי שלא עומד בכללי בדיקה, תגובה וכו' יסכן את הפלטפורמות בתביעות.

- אלו עיקרי דברי. הדיון היום הדאיג אותי כיון שראיתי עד כמה הדברים לא מפותחים ולא ברורים בקרב מומחים מובילים.

- ההשלכות של פרוק האמון והאמת אדירות לחוסן הלאומי. והן מכרסמות בבסיס הרעיון הדמוקרטי.
- אם לא נתעורר נמצא את עצמנו בשנים רבות מאוד של משברים פוליטיים כמו אלו שיש בארה"ב, וכבר גם בישראל ובמדינות נוספות. נייצר מדיניות לא מתפקדת, נחזק אלימות כמו זו שראינו ברחובות לפני מספר שבועות, ונייצר חברה שהולכת ומתכנסת לשבטים וסביב מנהיגים כוחניים.

מר אורן פרסיקו

יצא לי לראות במו עיני בחודשים האחרונים כיצד נוצרות חדשות כזב וכיצד הן מהודדות לציבור. מתוקף תפקידי ב"עין השביעית" הגעתי למרבית הדיונים במשפט של נוני מוזס, בני הזוג אלוביץ' ובנימין נתניהו. בשלב מסוים החל עו"ד בעז בן-צור, בא כוחו של נתניהו, להציג בפני העד מנכ"ל "וואלה" לשעבר אילן ישועה תמונת מציאות חלקית, מטעה, של האתר שאותו ניהל בתקופה הרלוונטית לכתב האישום. באחד הספסלים לידי באולם ישב עופר גולן, דוברו של נתניהו, ושיגר אלי ולעיתונאים אחרים, גם כאלה שלא היו באולם, עדכונים שלוקחים את ההטעיה של עו"ד בן-צור צעד אחד קדימה. עד מהרה אפשר היה לקרוא את ההודעות הללו ברשתות החברתיות, בציוצים של אלי ציפורי למשל, שהקצין את המסר עוד יותר. בערבו של כל יום הנרטיב הודה בערוץ 20 בתוכניות של שמעון ריקלין ואראל סג"ל. כולם ראו שהתיקים קורסים.

קל מאוד לצחוק על ערוץ 20, אבל הבעיה הבסיסית שבו אינה מאפיינת רק אותו, אלא את מרבית התקשורת המסחרית בישראל. ערוץ 20 שתומך בהתלהבות בנתניהו נמצא בשליטת מיליארדר גיאורגי, שנתניהו סייע לעסקיו מחוץ לישראל. ואנחנו יודעים שהיחסים האלה בין נתניהו לבעלי הערוץ אינם ייחודיים. מו"ל "ידיעות אחרונות" הציע לנתניהו לשנות את הסיקור בכלי התקשורת שבשליטתו בתמורה לכך שנתניהו יפגע במתחרה העסקי שלו. ב"וואלה", לפי כתב האישום, שינו את התוכן כדי שבעל השליטה יקבל הטבות רגולטוריות. כיום "וואלה" נמצאת בידי אלי עזור, שמחזיק עוד שלל כלי תקשורת ומקיים יחסים קרובים משל עצמו עם פוליטיקאים ואנשי עסקים. הבעלים של ערוצי הטלוויזיה המסחריים הם בעלי שליטה במונופולים או מונופולים לשעבר, שזקוקים להטבות רגולטוריות דרך קבע. כמובן שבכל כלי התקשורת יש עיתונאים מצוינים שעושים את עבודתם נאמנה, כל עוד היא לא מתנגשת ישירות עם האינטרסים של המו"ל, אבל במבט כללי נראה שרקבון אֶתִי פשה בתקשורת הישראלית המרכזית. אפילו תאגיד השידור הישראלי, זה שאמור היה להיות משוחרר משיקולים מסחריים, נולד לפני כמה שנים כשהוא מסורס בגלל הבחישות של נתניהו ורק לאחרונה התחיל לאתגר באופן שיטתי את מוקדי הכוח.

לכן חיוני להגביר את הביקורתיות בקרב צרכני התקשורת, אולם אסור שזו תהפוך להכללה. כחלק מהמאבק בחדשות הכזב ובכלי תקשורת המושחתים שמאפשרים את הדחודה חובה לפתח אוריינות תקשורתית בציבור. מנגד, אם התקשורת תיתפס כבלתי אמינה לחלוטין ייפגע החוסן הלאומי, שכן תקשורת בחברה דמוקרטית לא יכולה למלא את תפקידה ללא אמון הציבור. לתיקון חלק מהחוליים המרכזיים בתקשורת המרכזית כדאי לאמץ את [ההמלצות שניסחו ב"לובי 99"](#). בלא תיקון החוליים של התקשורת המרכזית, אינני רואה כיצד ניתן לעשות מהלך אחד בלי לגרום לאחר.

מר ניצן יסעור

פייק ריפורטר הוא מיזם מחקר בשיתוף הציבור שמשמש בחכמת המונים, חוקרים ומומחי רשת כדי להיאבק בפעילות זדונית ברשת הכוללת קמפיינים לא אותנטיים, הסתה לאלימות, שיח שנאה, קונספירציות ופייק ניוז.

אנחנו עושים את זה באמצעות **שתי זרועות**: פלטפורמה דיגיטלית שמאפשרת למשתמשים ומשתמשות לדווח על תוכן חשוד בו הם נתקלו ברשתות; ומחלקת מחקר מקצועית שמעבדת את הדיווחים ומבצעת מחקר עצמאי.

בשנה האחרונה עקבנו אחרי מאות מקרים של פעילויות זדוניות שונות ופרסמנו מעל 100 תחקירים בתקשורת המקומית והבינלאומית, לרבות פרסומים בניו יורק טיימס, וושינגטון פוסט, באזפיד ועוד. בנוסף, עבדנו מול רשויות אכיפה, גורמי ביטחון, אקדמיה, נבחרי ציבור ומכוני מחקר.

הנושאים בהם אנו עוסקים נוגעים בכל תחומי החיים ונעים על ספקטרום רחב -- מפגיעה ישירה באזרחים ובבריאות שלהם (באמצעות התחזות ומכירה של תכשירים לחולים סופניים), דרך אלימות מינית ברשת, מניפולציות פסולות של גופים מסחריים (רשת של פרופילים מזוייפים שהתחזו לאמהות מודאגות נכנסו לקבוצות והיללו תחליף חלב אחד והכפישו את המוצר של המתחרים כ"עושה כאב בטן לתינוקות"), אינספור פייקים פוליטיים (קידום מסרים פוליטיים על ידי פרופילים מזוייפים) - ועד התערבות זרה בתקופת בחירות (יצירת קשר של סוכנים זרים עם אזרחים באמצעות פרופילים מזוייפים) והתארגנות אלימה ברשתות שיצאה לפועל ברחובות (כמו שראינו במהלך 'שומר החומות').

בעקבות העבודה שלנו ברשת למדנו כיצד העובדה שהרשת היא כר פורה ונוח לפעילות זדונית מובילה לפגיעה באמון הציבור במוסדות המדינה, במערכת המשפט, במשטרה, ובעיקר פוגעת באמון שלנו אחד בשני/ה. על כן לקחנו על עצמנו להוביל מאבק אזרחי לטיפול בתופעה.

יש שלוש רמות בהן אנחנו מתמקדים:

- רמת השטח** - אנחנו פועלים לחשיפת שיטות העבודה והשחקנים מאחורי הפייקים, כשהמטרה היא להעלות את המחיר שישלמו אלו שמייצרים פייקים. כך אנחנו עוברים מהגנה להתקפה: במקום להתעסק בבדיקת עובדות ורדיפה אחר שקרים אנחנו רודפים אחרי השקרנים.
- רמת האזרח** - אנחנו רוצים לייצר מודעות, אוריינות דיגיטלית ואקטיביזם. ממש כמו חיסון ממגפה -- אוריינות דיגיטלית מייצרת חוסן בפני פייקים. אנחנו גם נותנים לאזרחים כלים כדי להיאבק חזרה ולהשתתף אקטיבית במאבק באמצעות דיווח למערכת שלנו. הדיווחים מאפשרים לנו לנטר ולאסוף דאטה מהשטח וגם מחזקים את היכולת שלנו לדרוש מהרשויות והפלטפורמות לפעול למען הציבור. היכולת של האזרח לדווח מעצימה את משתמשי הרשת, הצד שהיום הוא המנוצל, פגיע ובלתי מיוצג במשוואת הכוח שבין חברות הטכנולוגיה, המדינה והאזרחים. בכך אנחנו שואפים לאתגר את מאזן הכוחות שבין העולם העסקי / הפוליטי / אזרחי ולהגביר את הקול והכח שלנו, המשתמשים.
- עבודה מול בעלי הכוח** - אנחנו באים בדרישה לאחריות של חברות הטכנולוגיה ומעורבות של המדינה בטיפול בפעילות זדונית כדי להגביר את השמירה על האזרחים וליצור מרחב בטוח יותר ברשת.

לסיכום

אני רוצה לומר שבעיית הדיסאינפורמציה היא ממש לא רק פייק ניוז שמופץ בתקשורת המסורתית. היא תוקפת את האזרח במספר פלטפורמות ולעיתים באופן משוכלל בהרבה. זיהינו מבצעי השפעה שקריים שהופיעו ברשתות החברתיות ובתוכנות המסרים המיידיים כדוגמת ווטסאפ, שתפסו ממשיות בעולם שמחוץ לרשת וקיבלו ביטוי בסופו של דבר בערוצי חדשות מסורתיים. זו המציאות בה אנו פועלים ואותה עלינו לשנות.

פייק ריפורטר, באמצעים חדשניים של שיתוף אזרחי ואקטיביזם, שואף לעשות מהפכה במאזן הכוחות ולקדם את האינטרס של האזרחים אל מול הכוחות הפועלים במרחב זה ולהפוך את הרשת למקום בטוח יותר לכולנו. כי מבחינתנו, האמת כן חשובה.

ד"ר ראובן גל – דברי סיכום

מצטרף למציינים שהיה זה מפגש מרתק ומלמד. זו לא פעם ראשונה שאנו נוכחים כאן, במוסד שמואל נאמן, ביתרונותיה של מתודת 'השולחן העגול' לצורך בירור והבנה מעמיקים יותר של תופעות חברתיות ואחרות. בנוסף, הפעם – ובניגוד למפגשים אחרים במוסד נאמן שמאופיינים במשתתפים מדיסציפלינה אחת בעיקר – נהנינו ממגוון רחב ועשיר של משתתפים: אנשי תקשורת ומשפטנים, חוקרים מן האקדמיה ופעילי אירגונים אזרחיים, משתתפים מבוגרים ובעלי ניסיון רחב לצד משתתפים צעירים שמייצגים בני נוער, וגם ייצוג של סקטורים שונים בחברה הישראלית.

במקום לנסות לסכם את המגוון העצום של דעות והצעות שעלו כאן – אלו יופיעו בדו"ח המלא של המפגש הזה – אבקש להציג שלוש תובנות עיקריות אליהן הגעתי תוך האזנה לדברים המעניינים שהושמעו פה:

1. Fake News, כתופעה, איננו עומד בפני עצמו. הוא חלק מ'משפחה' רחבה של תל"ים המאפיינים את עולמנו המודרני. ביניהם – פוליטיקה אופורטוניסטית, שימוש חסר-שליטה ברשתות חברתיות, שימוש בכוחנות ובאלימות אל מול תוצאות פוליטיות לגיטימיות (דוגמת אירוע ה-6 בינואר בבניין הקפיטול), פריחת השימוש ב"תיאוריות קונספירציה" ועוד. יש המכנים זאת חוליי הפוסט-מודרניות, אך גם במושג הזה כבר טמונות מכשלות שונות. הבנה ש-F.N. איננו "בן יחיד", אלא חלק מסינדרום רחב יותר של תל"ים חברתיים -- תאפשר אולי התמודדות יעילה יותר עם התופעה.

2. לגבי השאלה האם זהו חולי חדש השייך רק לתקופתנו, או תופעה ישנה (כמו 'המקצוע הישן בעולם', סיפור יעקב ועשו, הסוס הטרויאני, הברון מינכהאוזן...) – אני רוצה לטעון (טענה 'פסיכולוגית' במובן מסויים) שהצורך להאמין לשמועות, למידע מכל סוג שהוא, אפילו לשקרים – הוא צורך אנושי אינהרנטי, חלק מן הטבע האנושי, ולכן גם איננו 'פתוח' בקלות לחיסון ומרפא.

3. לגבי הקשר עם מושג החוסן -- התובנה אליה הגעתי במהלך הדיון היום היא שהקשר הוא מעגלי: לא זו בלבד שתופעת ה-F.N. פוגעת בחוסן החברתי, אלא שחברות, או מגזרים מסויימים בחברה, שהינם בעלי חוסן מוחלש מלכתחילה הם אלה שנפגעים יותר, או פגיעים (prone) יותר, לתופעת ה-F.N. אלא שבניגוד למודל החוסן הקלאסי – שם ה'הפרעה', או מצב החירום, הינם קצרים או חד-פעמיים ובעקבותיהם מופיעה "ההזדקפות מחדש" (או ה-Bouncing back) שהינה ממאפייני החוסן – כשהדברים נוגעים ל-F.N. אין 'ההזדקפות מחדש'. זו לא סערה חולפת שבעקבותיה העץ שהתכופף שב ומתרומם. כאן דרוש משהו אחר. ואני מבקש לטעון שכלפי תופעת ה-F.N. יש צורך במנגנון התמודדות אבולוציוני, תהליכי-התפתחותי, בדומה למנגנוני ההתמודדות שפיתחה החברה המודרנית נגד זיהומים אקולוגיים, או כאלו שהיא מנסה לפתח אל מול ההתחממות הגלובאלית. דיברו כאן רבות על אוריינות ומודעות וכד' – ואלו גורמים תהליכיים.

לבסוף, אני מבקש להצטרף לקריאה שהושמעה כאן ע"י כמה מהמשתתפים -- שלא נסתפק, אף לא נתמקד, רק במאמץ להבין או לאפיין את תופעת ה-F.N. משימתנו צריכה להיות גם לחפש ולאתר ולהציע פתרונות לתופעה קלוקלת זו, כמו גם דרכים יעילות להתמודדות איתה. ואני מזמין את המשתתפים להעביר אלינו (יחד עם האישור שתשלחו לנו על סיכום דבריהם) גם הצעות ורעיונות בכיוון הפתרונות וההתמודדויות, במידה ולא הספקתם לצייןם במהלך הדיון היום.

אני מצטרף לעמיתי, ד"ר איתן אדרס, בהבעת תודה והערכה לתרומתכם לדיון היום.

שאלון לתלמידים – אביה גבר ועידו גל

טופס ללא כותרת

Questions Responses 103

103 responses

Accepting responses

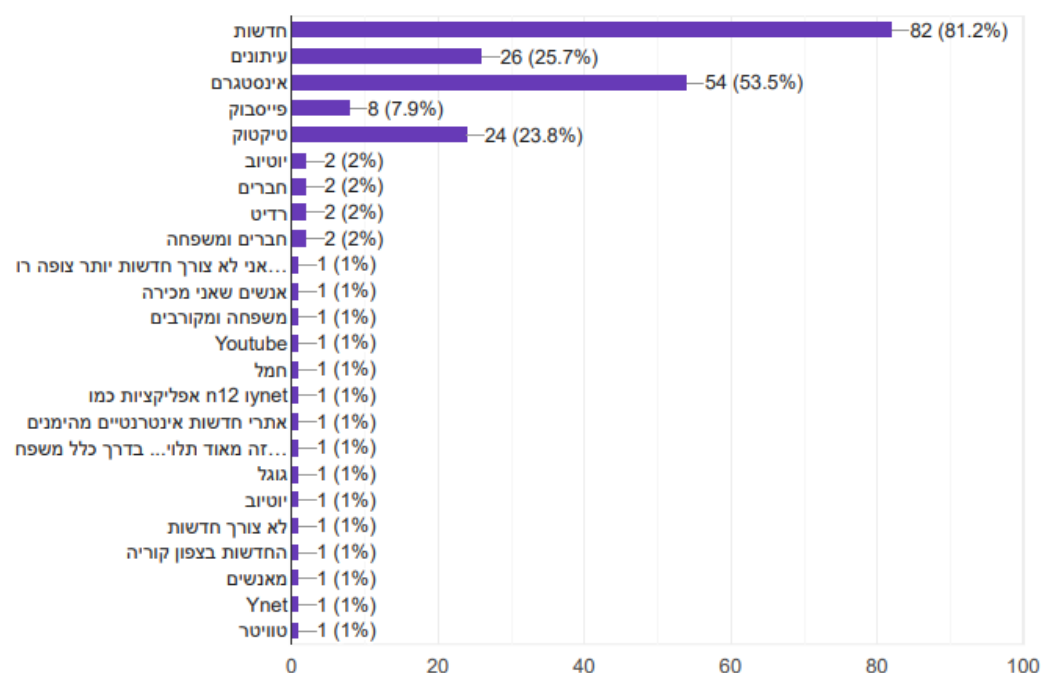
Summary

Question

Individual

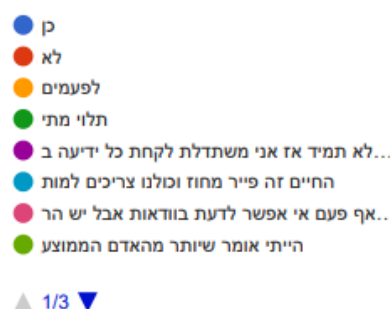
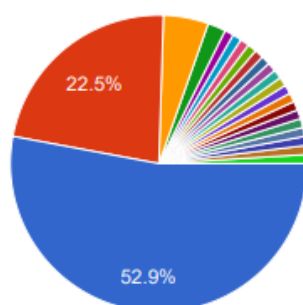
מאיפה אתה צורך/ת ידיעות חדשותיות?

101 responses

האם את/ה יודע/ת לזהות פייק ניוז?

102 responses

איך את/ה מבדיל/ה בין פייק ניוז לידיעות אמיתיות?

75 responses

לפי המקור שפרסם את המידע

אני מאמין לחדשות כלשהן רק אחרי ששמעתי אותן מכמה מקורות שאני סומך עליהם

בודק את המקורות של הכתבה והאם הם אמינים

בודק במספר מקורות ולא רק באחד. בנוסף, בודק במקורות אמינים

לפי התוכן והשוואה לכתבות אחרות בנושא

אני לא

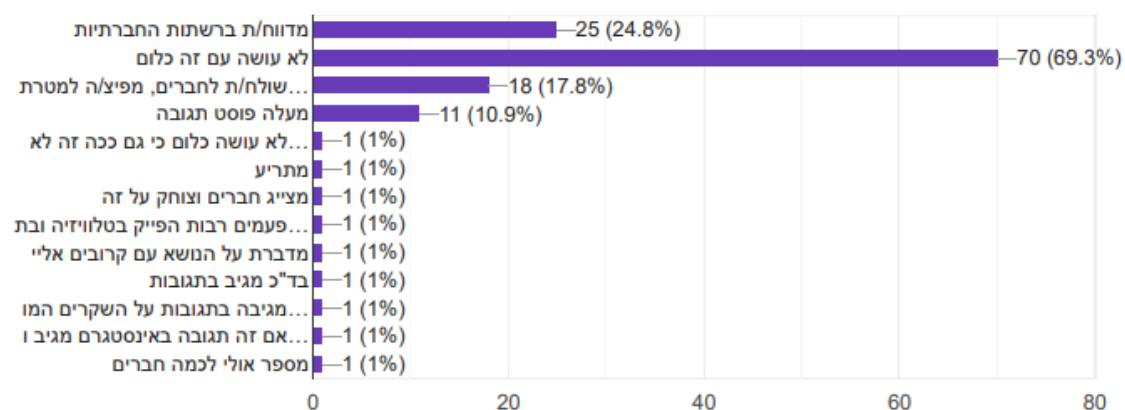
לא יודעת

אני מסתכמת רק על ידיעות שמגיעות ממקור מוסמך

הגיון בריא ולא לסמוך על מידע ממקור לא מוסמך

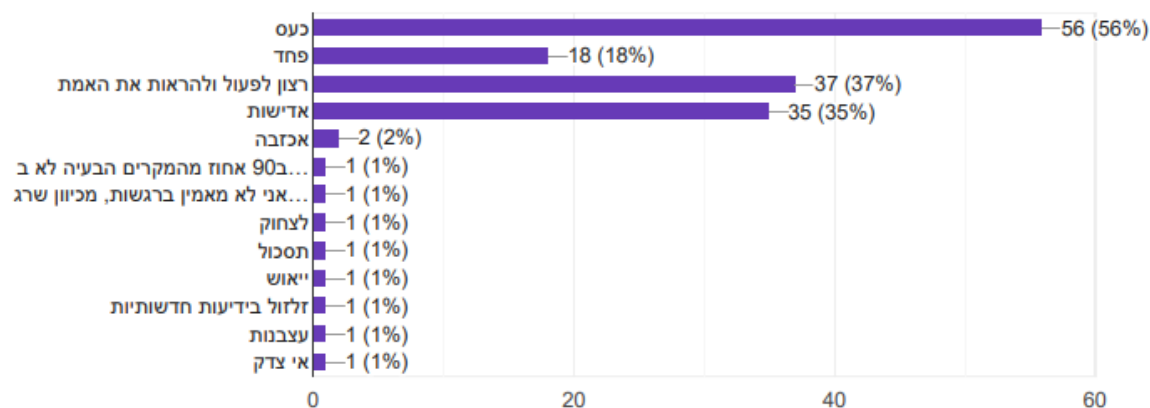
?) (כיצד את/ה נוהג/ת כשאת/ה רואה פייק ניוז שנוגע אליך (למדינה, לקבוצה אליה את/ה משתייכת וכו

101 responses

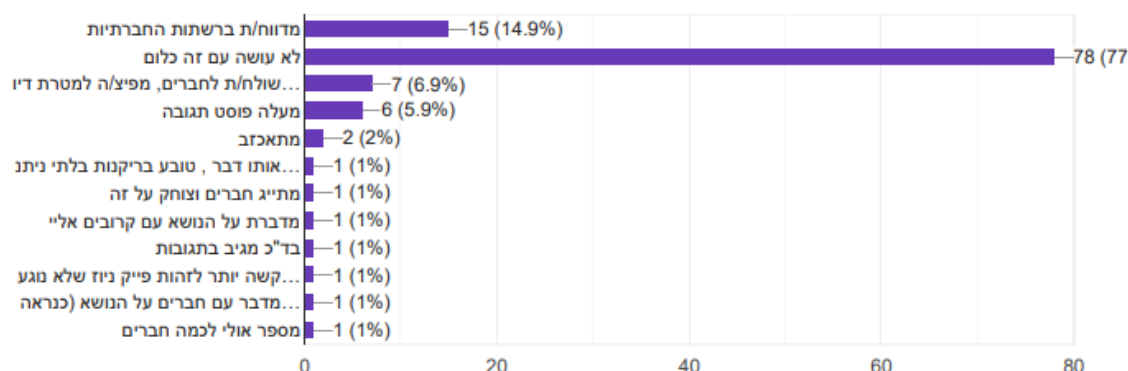
איך זה גורם לך להרגיש

100 responses

כיצד את/ה נוהג/ת כשאת/ה רואה פייק ניוז *שלא* נוגע אליך

101 responses

איך לדעתכם/ן ניתן להתמודד עם תופעת הפייק ניוז כחברה וכמדינה ברשתות החברתיות

65 responses

לא יודע

בעזרת צמצום ההפצה של המידע המוטעה

לא

לקיים אכיפה מסויימת על פייק ניוז כך שאנשים שמפרסמים חדשות כזב יקבלו קנס כזה או אחר וכך ימנעו מכך בעתיד

לדעתי, קשה מאוד לשלוט בתופעה זו משום שכל אחד יכול להוציא הודעה מזויפת בתקשורת ולגרום לכולם לחשוב שהיא נכונה. הפתרון לדעתי זה שכל אחד יאמין במה שירצה כל עוד הצליחו לשכנע אותו בצורה משמעותית. ניתן לעשות ויכוח ברשתות על טענות מסוימות תוך שמירה על כבוד.

לחסום מידע לא מהימן ובדיקת כל תוכן העולה לאינטרנט ובקרה של אמינות המידע על ידי הרשתות עצמן

פיקוח ממשלתי ומשטירתי

תמיד זה יהיה קיים צריך לדעת לפעול השיקול דעת ובזהירות ולא לסמוך על שום דבר ישר

חברה

מוסד שמואל נאמן
למחקר מדיניות לאומית

טל. 04-8292329 | פקס. 04-8231889
הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל
קרית הטכניון, חיפה 3200003
www.neaman.org.il